

CRNA GORA U DANIMA KRIZE KRAJEM 1915. I POČETKOM 1916. GODINE

Jevto A. Ružić

This text is taken from the book of lieutenant-colonel Jevto A. Ružić with the title „Montenegro in the Days of Crisis at the End of 1915 and the Beginning of 1916, and in the Post-War Period“ (Crna Gora u danima krize krajem 1915. i početkom 1916. godine i posle rata), published in Munich in 1961 as an addition to the earlier publication called “Montenegro in the Wars of 1912-1918 and the Post-War History” (Crna Gora u ratovima 1912-1918. i u poratnoj istoriji) (Windsor – Canada 1955). We only publish the war part on the occasion of the hundredth anniversary of the Battle of Mojkovac and Montenegro’s participation in the First World War.

U SPOMEN

Borcima crnogorske vojske koji u ratovima od 1912. do 1918. godine padoše na bojnim poljima od Bregalnice do Romanije i od Skadra do planine Javora.

Jevto A. Ružić

Predgovor

U toku proteklih 200 godina, od Badnje večeri 1709. pa do poslednjeg dana bitisanja Crne Gore kao države, nije bilo u njenoj istoriji ni tolike protivurečnosti, a ni takve misterije, kao što je to slučaj sa onim periodom krize pri kraju 1915. i početkom 1916. godine. Dva su glavna uzroka tome. Prvo, ratna

arhiva crnogorske vojske spaljena je na dan kapitulacije, a drugi uzrok je što posle ujedinjenja ministar vojske i načelnik Glavnog đeneralštaba nijesu ništa preduzeli u pogledu prikupljanja i provjere sačuvanih dnevnika, zabilježaka i eventualnih dokumenata, niti su, pak, hteli da čuju ni o kakvom sasušavanju tada još živih učesnika u tim ratovima, a u cilju pisanja istorije ratova te vojske, onako kako se to uradilo sa istorijom ratova vojske Kraljevine Srbije. U knjizi „Crna Gora u ratovima 1912–18. i u poratnoj istoriji“, ja sam već rekao da se posle ujedinjenja glas ratnika te vojske nije mogao čuti. Naročito su bili u teškoj situaciji oni koji su nastavili da služe u vojsci Kraljevine Jugoslavije, jer su bili ukalupljeni, s jedne strane vojničkim propisima, a s druge strane faktom da se na čelu vojske nalazio baš onaj čovjek general Petar Pešić – protivu koga su ti ratnici trebali da podignu optužbu da ih je on izdao. A da bi tragedija bila teža, general Pešić, pored moći koju je imao kao načelnik Glavnog đeneralštaba, je bio još i ozvaničen kao merodavan (u stvari bio je i jedini merodavan) za sva pitanja koja su se odnosila na crnogorsku vojsku i na njene operacije u toku prvog svetskog rata. Tako, da tu nije bio slučaj – „Kadija te tuži, kadija ti sudi“, već mnogo teži: ti kadiju tužiš, a taj isti kadija ti po toj tužbi donosi presudu!

O poledicama toga naopakog posla biće reći u drugom delu ove brošure, a pre toga ću, u njenom prvom delu,¹ na osnovi podataka kojih nisam imao pri ruci prilikom pisanja knjige „Crna Gora u ratovima...“, kao i na osnovu ličnog pamćenja (bio sam učesnik u oba balkanska rata i u prvom svetskom ratu) učiniti kratak osvrt na operacije crnogorske vojske u tome periodu, uključujući tu i razmatranje o odgovornosti za njenu kapitulaciju.

¹ PRVI DIO: Crnogorci u zaštitnici srpske vojske za vreme njenog povlačenja preko Kosova, Peći i Crne Gore ka Jadranskom moru.

*Situacija crnogorske vojske
početkom oktobra 1915. godine*

Austro-nemačka ofanziva protiv Srbije otpočela je 5. oktobra 1915. godine a 14. oktobra iste godine i Bugari su izvršili mučki napad na leđa srpske vojske.

Toga dana crnogorska vojska se nalazila podeljena u četiri grupe – na četiri fronta. Da pogledamo njen tadanji sastav i raspored:

Vrhovni komandant, kralj Nikola

Načelnik štaba Vrhovne komande, đeneralštabni pukovnik srpske vojske Petar Pešić.

Štab Vrhovne komande na Cetinju.

Sandžačka vojska (glavna snaga crnogorske vojske)
Komandant, divizijar serdar Janko Vukotić. Načelnik štaba, artiljerijski komandir Petar Martinović. Štab vojske u Čajniču.

U sastavu ove vojske bile su tri divizije i jedna samostalna brigada koje su držale front na Drini u sledećem rasporedu:

Prva sandžačka divizija, pod komandom brigadira Mila Matanovića, na frontu od ušća Lima do sela Bučja (prema Gorazdu);

Druga sandžačka divizija, pod komandom brigadira Pavla Vujisića, na frontu od sela Bučja do Oglečevskog potoka;

Kolašinska brigada (samostalna), pod komandom komandira Miloša Medenice, na frontu od Oglečevskog potoka do Bastaja, i

Drinska divizija pod komandom brigadira Luke Gojnića, na frontu od Bastaja do planine Bioča.

Na granici stare Crne Gore stajala su tri odreda:

Hercegovački odred

Komandant, divizijar vojvoda Đuro Petrović.

U sastavu odreda bile su dve divizije (2. i 3.). Brojno stanje

ovih divizija odgovaralo bi otprilike brojnom stanju jednog pješadijskog puka srpske vojske. Ova je divizija držala front prema Hercegovini, od planine Bioča do Grahovske Ploče.

Lovčenski odred

Komandant, brigadir knjaz Petar.

U sastavu ovoga odreda bile su tri brigade. – Ukupna snaga bila je oko 6000 boraca s puškom, a od artiljerije samo dva brzometna topa i još na broju 41 oruđe, koje je najljepše okvalifikovao veliki Francuz Žorž Kelmanso: „Planina Lovćen bila je bogato snabdjevena sa preistorijskom artilerijom“. Front ovoga odreda bio je dugačak preko 120 kilometara, od Grahovske Ploče, preko Njeguša i Kuka i dalje morskom obalom od Bojane.

I najmanji, ***Storosrbijanski odred***, pod komandom brigadira Radomira Vešovića, koji je štitió granicu prema Albaniji.

Zaštitničke operacije crnogorske vojske od oktobra 1915. do 22. januara 1916. godine

Sandžačka vojska

Puna tri meseca dana provela je Sandžačka vojska u neprekidnim danonoćnim borbama, marševima ka ugroženim pravcima i u obezbeđenjima. I to više gladna no nahranjena; više gola i bosa no obučena i obuvena i više štedljiva u municiji no što ju je imala onoliko koliko joj je bilo potrebno. Iako sam o tim operacijama nešto rekao u knjizi „Crna Gora u ratovima 1912–18.“, a i u brošuri „Razjašnjenje istine“; smatram da je potrebno da i ovde nešto od toga ponovim, a evo zašto. U ovoj brošuri biće reći o odgovornosti za kapitulaciju crnogorske vojske o kojoj do sada javnost nije ništa čula. Pošto je Sanžačka

vojska činila glavnu snagu crnogorske vojske, to se ni sud o toj kapitulaciji ne bi mogao doneti, pre no što bi se uzele u razmatranje njene operacije. Hteo sam reći, da ja ovde ne nameravam da se upuštam u opis ili studiju tih operacija, već samo da učinim osvrt na neke momente koji treba da posluže kao dokaz, ukoliko ta odgovornost o kapitulaciji pada na trupe i naročito ukoliko je bio iskren predlog načelnika štaba Vrhovne komande, pukovnika Pešića, koji je podneo kralju Nikoli za traženje mira sa Austrougarskom (O tome će biti reči docnije).

Boj kod Višegrada (od 22. oktobra do 2. novembra 1915)

Dana 22. oktobra 1915, 62. austrougarska divizija, pod komandom generala Kalzera, otpočela je prelaz preko Drine, kod Višegrada. Taj front branio je Užički odred, ojačan crnogorskom Donjovasojevićkom brigadom. Posle jake borbe 62. divizija je uspela da pređe Drinu i da na njenoj desnoj obali obrazuje mostobran. Užički odred i Donjovasojevićka brigada povukli su se pravcem ka Zlatiboru, čime je neprijatelju bio otvoren put uz dolinu Lima i dalje ka Novom Pazaru. Da bi se zatvorio taj vrlo osetljivi pravac, od presudnog značaja za odstupanje srpske vojske od Peći za Crnu Goru, srpska Vrhovna komanda je zatražila od crnogorske Vrhovne komande da Sandžačka vojska pređe na desnu obalu Lima i da preduzme napad u desni bok 62. austrijske divizije. Shodno tom zahtevu Prva sandžačka diviziju je prešla na desnu obalu Lima i na dan 24. oktobra zauzela je položaj: Varda–Vranovina–Pasten Brdo–Vihra.

U isto vreme i tek formirani Kosovski odred, pod komandom brigadira Luke Gojnića, koji je bio namenjen da se uputi u pojačanje trupama Nove oblasti radi zatvaranja pravca: Skoplje–Kosovo (Skoplje je već bilo u vlasti 2. bugarske armije), ali koji se po saglasnosti sa srpskom Vrhovnom komandom zadržao za otklanjanje te novojavljene opasnosti u levi bok i

pozadinu srpske vojske, taj odred je, dakle, ostao i dalje u sastavu Sandžačke vojske i toga istoga dana zauzeo položaj na obema obalama Lima, od Crnog Vrhla do Ustibora.

U cilju lakšeg komandovanja, komandant Sandžačke vojske, obe te grupe, Prvu sandžačku diviziju i Kosovski odred, stavlja pod komandu brigadira Luke Gojnića.

I na neprijateljskoj strani grupišu se snage i priprema se za odlučna rešenja. 62. divizija dobija brigadu za brigadom u pojačanje (1. brdsku, pukovnika Cubera, 9. landšturmsku i 20. tvrđavsku). Malo docnije prema Sandžačkoj vojsci naći će se i 19. austrougarski korpus. Ojačana 62. divizija i 19. korpus, koji su operisali protivu Sandžačke vojske brojili su oko 66 bataljona, 30 baterija (oko 120 artiljerijskih oruđa) i 8 eskadrona konjice, što znači da su neprijateljske snage bile više no duplo brojnije, kako u ljudstvu tako i artiljeriji od Sandžačke vojske (podatak iz knjige *Rat Srbije i Crne Gore 1915*, str. 328).

Komandant Sandžačke vojske takoreći svakodnevno dobija direktive, naređenja i upozorenja o važnosti Sandžaka, koji se mora „pošto-poto“ osigurati! „Inače, sve bi bilo izbugljeno“ (*Zapisi*, avgusta 1936. str. 118)

Borbe, koje su započele 25. oktobra trajale su čitavu nedelju dana. Suha Gora, Dobrun, Crni Vrh, Drinsko i Bujan bijahu krvave pozornice juriša i protivjuriša. Između svih tih borbi, jaću se ovde osvrnuti na jedan divan primer komandantske hrabrosti i istovremeno na jedan žestok sudar trupa.

Komandant 62. divizije 30. oktobra je donio odluku da sa svim svojim raspoloživim snagama i pojačanjima preduzme odlučan napad na trupe Kosovskog odreda. Tog istog dana i komandant Kosovskog odreda, brigadir Luka Gojnić, dobija naređenje od komandanta Sandžačke vojske, da pod pritiskom jačeg neprijatelja otstupi ka Uvcu i Priboju. Brigadir Gojnić, međutim, ne osvrće se na dobijeno naređenje, već donosi odluku, koja je veran odraz njegovog duha i karaktera, naime

ako neprijatelj produži napad, da mu i on sa obe grupe, Prvom sandžačkom divizijom i Kosovskim odredom, pođe u susret. To se i dogodilo. Izjutra, 31. oktobra, 62. divizija je preduzela napade sa Suhe Gore u pravcu Vranovine, a Prva sandžačka divizija i Kosovski odred pođoše joj u susret. I razvi se borba, žestoka, prsa u prsa. Njen rezultat bio je: neprijatelj je primoran na povlačenje uz gubitak: jedne poljske baterije (4 topa); 900 mrtvih i 300 zarobljenih vojnika.

Blagodareći ovako smeljoj odluci brigadira Gojnića i junaštvu trupe, osujećena je namera neprijatelja, a time je istovremeno i obezbeđen taj osetljivi pravac: Višegrad-Priboj-Sjenica.

Istoga dana kada su Kosovski odred i Prva sandžačka divizija odneli ovu sjajnu pobedu, načelnik štaba Vrhovne komande crnogorske vojske, pukovnik Petar Pešić, mesto čestitke, na zaključku izveštaja, podnetog srpskoj Vrhovnoj komandi, napisao je i ovo:

„Ne treba zaboraviti da crnogorske trupe nisu sigurne, te bi dobro bilo ma i najmanje izmešati ih sa našim trupama!”

(General Pešić Petar: „Crna Goni u ratu“, *Ratnik* za januar 1925).

Ratezanje fronta Sandžačke vojske do planine Javora (u Srbiji)

Posle izbijanja na levu obalu Zapadne Morave, austrougarske armije su u toku od 2. do 7. novembra izvršile pregrupisanje snaga. Po tom pregrupisanju težište nadiranja ka Sandžaku preneto je na pravac Ivanjica–Javor–Sjenica, dakle, na spoju srpske i crnogorske vojske. Pošto je Sandžačkoj vojsci dato u zadatak da i taj pravac štiti, ona je odmah pristupila preformiranju i formiranju novih brigada i odreda i proširenju svoga fronta na sever.

Za odbranu dotadanjeg fronta na Drini, od ušća Lima do Šćepan Polja, ostavljeno je samo osam bataljona, 13 mitraljeza i 20 topova. Taj sektor dobio je naziv „Drinska odbrana“, a za njenog komandanta određen je brigadir Pavle Vujisić.

Glavna snaga Sandžacke vojske preduzela je pomeranje severno od Lima i sa svojim jačim desnim krilom izbila je na planinu Javor. Tako se tadašnji front Sandžacke vojske udvostručio: od 80 kilometara, koliko je iznosio na Drini, sada je rastegnut na 160 kilometara.

Borbe na Javoru i na Karađorđevom Šancu

Kao što pre rekoh, Javor i Karađorđev Šanac postadoše cilj, oslonac i krvavo razbojište. Neprijateljski 19. korpus je u rejonu Ivanjice prikupljao svoje brigade u nameri da prodre u oblast Sjenice, da bi sa osloncem na istu razdvojio srpsku od crnogorske vojske i potom dejstvovao u bok i pozadinu jedne i druge vojske. Ali, da se u tome uspe trebalo je prvo zagospodariti sa ta dva vrlo važna nivoa. – Između onih žestokih borbi koje su se svakodnevno vodile oko preotimanja i gospodarenja ovim položajima, pomenuću samo jedan sudar koji se odigrao između grupe Sorsić (dve brigade) i Lovćenske brigade pod komandom junaka, komandira Jovana Mićunovića. Toga dana, 8. oktobra, ta brigada koja je usiljenim maršem od Lima tek stigla, istovremeno biva napadnuta od grupe brigada Sorsić i dobija naređenje od komandanta tek formiranog Javorskog odreda komandira Petra Martinovića, da se Karađorđev Šanac mora održati u našoj vlasti. – U tom žestokom sudaru, položaj je tri puta gubljen i u tri protivjuriša povraćen. Na kraju dana ostao je u vlasti Lovćenske brigade.

Odnos snaga bio je:

19. korpus: 21 bataljon i 8 baterija topova, a Javorski odred:

7 bataljona, 2 izviđačke čete i 2 i po baterije topova. Dakle, 19. korpus je bio jači u ljudstvu pet puta, a u artiljeriji skoro četiri puta (*Veliki rat Srbije*, knj. 11, str. 370).

Tako je, eto Sandžačka vojska uspela da izvrši prvi deo svoje zaštitničke uloge, jer je pobrkala neprijatelju plan, da preko Javora preseče put srpskim trupama ka Kosovu i Metohiji.

Pa ni ovaj uspeh ne obuzdava nezajažljivu žeđ načelnika štaba Vrhovne komande, pukovnika Pešića, da kleveta vojnike koji ginu po njegovim zapovestima. – U izveštaju koji je podneo srpskoj Vrhovnoj komandi, on još jedared priča: „Ponavljam, da crnogorske trupe nisu sigurne, te zato ih ne treba ostavljati same već u centru našeg rasporeda, između naših grupa!“ (*Veliki rat Srbije*, knj. 11, str. 370).

Mojkovačka bitka

(6. i 7. januara 1916. godine)

Pošto sam do sada o njoj pisao u četiri navrata: prvi put u *Ratniku* sv. za juni 1934., drugi put u *Slobodi*, organu Srpske narodne odbrane, u Americi, treći put u knjizi *Crna Gora u ratovima 1912–18. i u poratnoj istoriji* i četvrti put u *Glasniku srpskog istorijsko-kulturnog društva „Njegoš“* u Americi, sv. 5 za 1960, ovom prilikom ne mislim da i ovde tu bitku opisujem. Mesto toga, sa njom ću se ovde poslužiti kao sa argumentom u prilog rasvetljenja pitanja odgovornosti za kapitulaciju, koja je usledila neposredno iza ove bitke.

Prva i najglavnija njena karakteristika je što su je povele trupe koje su se nalazile u opštem i beznadežnom povlačenju. Druga joj je odlika, što je u njoj preoteta inicijativa jednom zahuktalom i pobedama opijenom neprijatelju. Tog besnog neprijatelja Crnogorci na Mojkovcu iznenadiše, zbuniše i grdna natrag povратиše. Treća joj se odlika, što se u to vreme, na Balkanu ne

paljaše metka na pobedonosne armije maršala Makenzena ni iz čije druge puške, do iz te usamljene crnogorske moskovke.

Zaista, ako se prelista i dobro prostudira istorija znamenitih bitaka i bojeva, teško da bi se našao slučaj koji bi zasenio ovu bitku. U članku „Četrdeset pet godina od Mojškovačke bitke“, objavljenom skoro u *Glasniku srpskog istorijskog-kulturnog društva „Njegoš“*, ja uporedih povlačenje srpske vojske 1915. kroz Crnu Goru i Albaniju sa Napoleonovim povlačenjem 1813. iz Rusije, a Mojškovačku bitku sa herojskim podvigom korpusa maršala Neja u povlačenju glavne snage francuske vojske ka Smolensku. Na to moje upoređenje osvrnuo se jedan oficir stare srpske vojske, divizijski general gospodin Uroš Tešanović, u *Biltenu srpskog nacionalnog kulturnog kluba* koji izlazi u Švajcarskoj (br. 20, str. 28 i 29). Da citiram samo nekoliko njegove rečenice na koje želim da se osvrnem:

„Boj kod Mojškovca, po visini morala i veličini žrtava upoređuje potpukovnik J. Ružić sa bojevima Nejevog korpusa u zaštiti otstupnice Velike armije. Citira Mereškovskog. Moramo otvoreno reći da je naš boj čistiji i uzvišeniji... Velika armija nije samo francuska pa da se divimo Francuzima. Poznati su gresi Napoleona od početka zapleta sa Aleksandrom I...“

Iz prednjega se vidi da je g. general Tešanović to upoređenje učinio sa gledišta moralnosti ratova i ratnih ciljeva. Napoleoneove „Velike armije“, koja je pošla u osvajanje tuđih zemalja i srpske i crnogorske vojske, koje su branile svoja ognjišta i svoju slobodu. Naravno, to se generalno gledište ne može sporiti, ali, ja to upoređenje nisam ni posmatrao sa tog, već isključivo sa vojničkog stanovišta. Da ovde dopunim ono što sam propustio u pomenutom članku objavljenom u *Glasniku*.

Kada se jedna vojska kreće napred, a naročito posle izvojevane pobeđe, tada se u toj vojsci nalaze brojni junaci. I ne samo pojedinci, no čitavi bataljoni i pukovi, čine čuda od junaštva. Okrenuli su, pak, leđa neprijatelju, tada se u tim istim hrabrim

pukovima iz ofanzive teško pronalaze junaci. Velikim se uspehom smatra kad se jedinica zadrži na novom položaju za doček napadača koji je već opijen pobedom nad tom jedinicom. A još je teže, upravo to je i najteže, da se trupa koja je bila angažovana u teškoj borbi i primorana na ostupanje, pa da se, dakle, ta trupa zaustavi, da se krene na levokrug i da se povede na juriš na tog pobedom opijenog neprijatelja. I stoga, trupa koja u takvoj situaciji pođe smelo u susret napadaču, stiče čast najvećeg stepena junaštva, sa čime se neosporno može podičiti Sandžačka vojska u Mojkovačkoj bitci.

No i pored te časti i pored te „uzvišene“ strane, ova bitka, kao i svi bojevi i borbe, koje je tih kritičnih dana vodila crnogorska vojska, na svima frontovima, imaju još jedan specijalni moralni kapital za crnogorsko oružje, a naime, što su te borbe i ti bojevi neoboriv dokaz, da su neozbiljne i potpuno neosnovane sve one glasine koje su se tada, a i posle u miru, pronosile poglavito od nemrčipušaka, da je u crnogorskoj vojsci bio klonuo borbeni duh.

Boj kod Berana (5–10. januara 1916).

Na dan 5. januara 1916. godine, 8. austrijski korpus preduzeo je pokret u cilju zauzeća Berana. Ukupna jačina neprijateljskih snaga iznosila je: 20.000 boraca. Prema toj snazi stajao je Vasojevički odred (sastava iz Gornjovasojevičke i Donjovasojevičke brigade) pod komandom staroga viteza, vojvode Lakića Vojvodića, jačine oko 4500 Vasojevića.

Kada su borbe otpočele odred se nalazio u sledećoj situaciji:

Gornjevasojevička brigada pod komandom takođe poznatog junaka, komandira Uroša Đukića, držala je položaj Turjak, a Donjovasojevička brigada, pod komandom mladoga komandira Mila Sajičića, nalazila se na levoj obali reke Lepenice.

Toga jutra, 5. januara, 59. austrijska divizija, po snegu i mećavi, napala je delove Vasojevičkog odreda, koji su se pod borbom povukli ka Vlahu, selu Godinama i selu Godušu. Od toga dana pa do 10. januara odred se pod teškom borbom povlačio ka Beranama. O tim borbama u knjizi *Operacije crnogorske vojske*, str. 490, objavljena su ova dva dokumenta:

1. Komandant Sandžačke vojske, divizijar, serdar Janko

Vukotić, u svome beležniku zapisao je i ovo:

„27. decembra (st. kal) otputovao sam za Berane gde se vođaše borba na smrt i život... Iako je neprijatelj bio brojno nadmoćniji, nije uspio da Vasojevički odred smjesti pomakne. Hrabri Vasojevići su i ovog dana, kao i uvijek, odnijeli sjajnu pobjedu nad neprijatelje.“

2. Komandant ovog odreda, vojvoda Lakić Vojvodić, dobio je od kralja Nikole depešu koja glasi:

„Mojim hrabrim Vasojevićima izjavljujem moju kraljevsku blagodarnost, kako na neustrašivom držanju u borbama sa nadmoćnijim neprijateljem, tako isto i na humanim i bratskim postupcima, ishranjujući ne samo trupe Vasojevićskog odreda već i ostale vojnike crnogorske i srpske vojske koji prolaze preko njihove teritorije.

Istraj junački soju Vasov, velika srpska porodico, da se hvališ među morem i Dunavom, dok bude Srba i junaka. Istrajte naj-ljepši sinovi moji.

Nikola“

Hercegovački odred

Iako je odnos snaga na ovom frontu bio skoro 2 : 1 u pešadiji 11 : 1, u mitraljezima i 9 : 1 u artiljeriji u korist neprijatelja, ipak, svi neprijateljski pokušaji da probije odbranbeni front nisu imali uspeha sve do 10. januara o čemu će biti reči malo docnije. U borbama oko Troglava, Vardara i Grahova i još oko dosta tačaka značajne taktičke vrednosti bilo je vrlo žilavih borbi i junačkih protivjuriša.

Pošto komandant Hercegovačkog odreda nije imao rezerve, a ceneći da bi neprijateljski uspeh na ovom frontu mogao imati teških posledica, to je Vrhovna komanda naredila oblasnim upravama u Nikšiću, Podgorici i Cetinju, da se odmah mobilišu svi odrasliji đaci gimnazije, svi profesori i svi učitelji, da se od njih formiraju jedinice i da se te jedinice odmah upute na front Hercegovačkog odreda (*Zapisi*, septembra 1936. i *Ratnik* januar–februar 1925, str. 170).

Od naročitog su značaja borbe koje su na ovom frontu vođene od 7. do 13. januara 1916. godine. Ovo poglavito radi referata koji je pukovnik Pešić podnio kralju Nikoli, a u kome je predložio da se zatraži mir od neprijatelja (O ovome će biti reči docnije, u odeljku kojim će se rasмотрiti pitanje odgovornosti za kapitulaciju).

U toku tih šest dana neprijatelj je napadao na celom frontu odreda sa ciljem da prokrči put ka Nikšiću. U tim žestokim borbama dolazilo je do nekoliko uzastopnih juriša, povlačenja i kontrajuriša. I sve do 10. januara neprijatelj, iako nadmoćniji, nije uspio da načne taj čvrsti bedem. A toga dana, grupa generala Brauna odbacila je Drugu diviziju sa Kosmača i sa Vučjaka.

Na dan 12. januara 1916. Vrhovna komanda sa O. Br. 9000 naređuje da se Hercegovački odred povuče ka Danilovom Gradu. I to je povlačenje preduzeto sutradan, 13. januara. Ali to nije prošlo bez teškoća. Trebalo se prvo otkaćiti od neprijatelja. U tom izvlačenju iz borbe došlo je do nereda kod nekoliko bataljona Druge divizije. Ti bataljoni, nisu se mogli zadržati na sledećoj liniji odbrane (na položajima kod Trubjele), već su produžili pravo ka Danilovom Gradu (svoga četiri bataljona).

Na dan 15. januara 1916. Vrhovna komanda menja svoju odluku o povlačenju i sa O. Br. 9071 naređuje da se Treća divizija vrati ka granici i da preotme položaje koje pre dva dana po naređenju Vrhovne komande bijaše napustila. I zaista, ova je divizija obustavila povlačenje, povratila se natrag i energičnim

napadom povratila sve napuštene položaje, sem Grahova (*Veliki rat Srbije*, knj 14, 115).

Lovćenski odred

Po izbijanju 3. austrougarske armije na liniju: Kosovska Mitrovica–Novi Pazar–Sjenica–Plevlje, između savezničkih vrhovnih komandi došlo je do neslaganja u pitanju daljeg vođenja operacija na Balkanu. Naime, nemačka Vrhovna komanda je smatrala da je grupa armija Makenzen, po izbacivanju srpske vojske iz oblasti Kosova, završila svoj zadatak. Ona je to opravdavala time što je obezbeđena veza sa Turskom. Toga radi je i sve svoje korpuse prebacila u dolinu Vardara. General Konrad, načelnik austrougarske Vrhovne komande, nije se složio sa tim nemačkim gledištem. To je i prouzrokovalo izdavanje 3 austrougarske armije iz sastava grupe armija Makenzen. I još 16. decembra Konard je dao direktivu generalu Kevešu, komandantu 3. armije, o napadu na Lovćen i dalje o zauzimanju Crne Gore. U tom cilju, on je pod njegovu komandu stavio još i sve trupe Bosne i Hercegovine, uključujući tu i jedinice ratne flote u Boki Kotorskoj.

Shodno toj direktivi, general Keveš je izvršio pregrupisanje svoje armije a time je težište napada preneto iz Sandžaka na Lovćen. Zadatak za napad na Crnu Goru, upravo na Lovćen, poverava komandantu Bosne i Hercegovine, generalu Sarkotiću. I daje mu udarnu snagu jačine: 57.000 boraca s puškom; 250 mobilnih, 360 stabilnih, 58 brdskih, svega 668 artiljerijskih oruđa (Po podacima iz knjige *Rat Srbije i Crne Gore 1915.*).

Prema toj snazi grupisanoj prema izabranoj tački za proboj (Kuk i Solari) Lovćenski odred je imao manje od 7000 boraca s puškom, 2 brzometna topa i 41 stari sporometni, mnogi na drvenim lafetima.

Dakle, 57000 prema 7000 boraca s puškom i 668 modernih topova prema samo dva brzometna i 41 starom sporometnom

oruđu! Zaista, odnos snaga kakav do tada nije „zabeležila istorija ratova“, kako to veli Aleh Divajn.

Napad je počeo 8. januara 1916. u zoru. Dakle, sutradan posle Mojškovačke bitke. I već, idućeg dana, 9. januara, rezultat ove borbe bio je: sva artiljerija i svi mitraljezi na Lovčenskom oteku bili su uništeni ili onesposobljeni za dalju borbu. Pešadijske jedinice koje su se nalazile na pravcu toga napada: Riječka, Zetska i Crmničkoprimorska brigada, pod dejstvom te poražavajuće artiljerijske vatre i pod udarom 19. austrougarskog korpusa napustile su položaje: Troljezeu, Krimalj, Prčiju Glavu i na kraju Kuk i Solare, najvažnije oslonce odbrane ovog oteka. Pokušaj da se na tim brigadama preduzme povratni napad nije uspio.

Ukoliko je do sada ovo pitanje raspravljano, taj neuspeh je obično pripisivan dotičnim brigadama i, naročito, njenim komandantima. To i danas čine vojni pisci Jugoslavije, koji se bave prikupljanjem i ispitivanjem podataka o tim operacijama. Ja, lično, ne slažem se sa time. Po mome mišljenju, za sve ove neuspjehe odgovoran je onaj čovek koji je komandovao crnogorskom vojskom; čovek, u čije se komandovanje nije smio niko mešati. Čak ni Vrhovni komandant (O tome će biti reči u naročitom odeljku), a to je bio načelnik štaba Vrhovne komande, pukovnik Petar Pešić. No pre nego što pokušam da to što rekoh i obrazložim, želim da rečem ovo:

Crnogorci, sa onim naoružanjem sa kojim su tada bili naoružani, nisu mogli izvojevati pobjede na tome frontu, niti su ga, pak, mogli odbraniti pa ma kako se sa njima mudro komandovalo i ma sa kakvim se požrtvovanjem borili. Odnos snaga, a naročito ta nečuvena razlika u naoružanju isključuje tu mogućnost. Pitanje, koje prosta logika nameće svakom čitaocu: pa, zašto su, onda, vođene te krvave borbe, zašto se uzaludu prolija ljudska krv, kad je bilo očigledno da će neprijatelj osvojiti ne samo Lovćen no i celu Crnu Goru. Na to pitanje ostaviću da odgovorim docnije, u odeljku *Pešićeva politička misija u Crnoj*

Gori, a sad ću, kao što pre nagovestih, učiniti kratak osvrt na odbranu Lovćena.

Kad je već doneta odluka da i po oštupanju srpske vojske iz Podgorice za Skadar, usamljena Crna Gora nastavi borbe sa tako nadmoćnijim neprijateljem, onda je načelnik štaba Vrhovne komande trebao da malo više pažnje pokloni tom tada najosetljivijem delu odbranbenog fronta Crne Gore.

Priče o neozbiljnom ponašanju knjaza Petra i naročito o njegovoj vojničkoj nedoraslosti da komanduje tim vrlo osetljivim, a vrlo važnim frontom, nisu bile nepoznate pukovniku Pešiću. Pa zašto onda, blagovremeno ne postavi za komandanta toga otseka oficira boljih sposobnosti, naprimer brigadira Gojnića ili Vešovića; (Upravo, postavio je brigadira Gojnića, ali tek onda kada je bilo i suviše kasno).

Ili, kad već ne uradi to, a kako mu je taj front bio na domaku jedne ugodne jutarnje šetnje zašto ne izađe na Lovćen, da se na licu mesta uveri o stanju odbranbenih mera i da da potrebna uputstva o odbrani, jer je od nje zavisilo „biti ili ne biti“.

Petar Pešić je bio spreman generalštabac, pisac taktike pešadije još pre balkanskih ratova i njemu je bilo vrlo dobro poznato da sa spoljnih padina (padina prema moru) Crnogorci ne mogu voditi borbu protivu te ogromne mase austrijskih topova sa ratnih brodova i sa obalskih forova. Međutim, ti su topovi mogli tu uništiti sve vojnike, a da ovi ni metka ne ispale. Zašto, onda, ne izdade uputstvo da se glavnina povuče sa tih spoljnih padina Lovćena i da se postavi na pogodne oslone tačke na drugoj unutrašnjoj padini Lovćena, gde bi bila van zone te uništavajuće vatre, a odakle bi pojedine brigade ili bataljoni mogli sa jurišima dočekivati neprijateljsku pešadiju prilikom njenog izbijanja na greben.

Događaji su dokazali, da se sa prijemom borbe, na spoljnim padinama Lovćena samo išlo na ruku neprijatelju, da sa malo žrtava i napora postigne uspeh, naime, da uništi svu artiljeriju i sve mitraljeze, a naročito, da tom strahovitom artiljerijskom

vatrom porazno deluje na psihu boraca, da ih impresionira da im je dalja borba beznadežna. Treba li za ovo očiglednijeg dokaza od razlike koju su tada pokazale trupe koji su izdržale vatru u tom ognjenom paklu, a koje, radi toga i samo radi toga, nisu bile u stanju da preduzmu povratni napad, – i trupa dovedenih iz opšte rezrve, koje nisu izdržale taj vatreni užas, a koje su sa poletom jurile na neprijatelja.

Na dan 9. januara 1916. kada je neprijateljska 47. divizija izbi-la na položaj Kuk, komandant Lješanskog bataljona, kapetan Marko Radunović, po svojoj inicijativi, izdvaja iz svog bataljona četiri čete (bataljon je imao osam četa) i upućuje ih pod komandom poručnika Radoja Četkovića, da preotmu Kuk od neprijatelja, „Razvila se borba prsa u prsa na Kuku, koji je nekoliko puta prelazio iz ruke u ruku. Naposletku, posle višečasovne borbe, pešadija 47. divizije uspjela je da savlada otpor četiri čete iz Lješanskog bataljona“. (*Veliki rat Srbije*, knj. 14, str. 75).

Sa isto takvim se junaštvom borila i Kučkobratoška brigada, o čijoj je borbi major srpske vojske Ljubiša Borisavljević, u brošuri *Pad Lovćena* str. 37, rekao i ovo: „Kući i Bratonožići su se herojski borili... Priroda viteštva nije im dala da uzmaknu...“ (Major Borisavljević je tada bio u štabu Lovćenskog odreda).

Borile bi se tako isto i tri brigade Lovćenskog odreda, čijeg su junaštva svjedoci: Taraboš, Brdica, Stoj, Bregalnica i druga bojna polja; da su s njima umeli ili hteli da komanduju visoki komandanti kako valja.

Starosrbijanski odred

Zadatak ovog odreda bio je mnogo težak. Trebalo mu je da obezbedi povlačenje srpske vojske i izbeglica, prvo od Peći do Podgorice, tj. da obezbedi pravce: Peć–Plav i Dečani–Plav i u drugoj fazi povlačenje od Podgorice za Skadar, radi čega je morao voditi borbe jednovremeno, sa austrougarskom 9. brdskom brigadom i sa

organizovanim severoalbanskim plemenima. U izvršenju te zaštitničke uloge ovaj odred je uz sadejstvo srpskog četničkog odreda majora Vojina Popovića (vojvode Vuka) vodio teške borbe u oblasti Bistrice i po grebenima planine Čakora. A kakva je priroda tih borbi, po albanskim krševima, videćemo iz jednog kratkog osvrta na borbu Tuške brigade u prvoj polovini decembra 1915. koju je opisao pukovnik Marko Rašović – *Ratnik*, novembar 1936, str. 72–76, u kome je opisu rekao: „Tuška brigada se sve do 7. decembra 1915. nalazila u Šalji, kada je po ispresecanom, teško prolaznom i pošumljenom zemljištu preduzela pokret u pravcu Soša. Naročitu opasnost za nju predstavljala su dva tesnaca (Ćafa Šoši i Gura Kuči), koji su se lako mogli zatvoriti s manjim snagama. U tim tesnacima su se razvile žestoke borbe s Albancima, gde je Tuška brigada bila opkoljena. Ona je, posle ogorčene borbe, uspela da se probije u pravcu Prekalja. Posle izvršenog proboja iz okruženja, brigada se razmestila u kantonmane u selu Prekalju i selu Dristu, vodeći svakodnevno borbe s Albancima“.

Osim tih teških, ali uspešnih borbi, kojima je potpuno obezbeđeno povlačenje srpske vojske do Skadra, jedinice Starosrbijanskog odreda sa uspehom su izvršile još jedan zadatak, a to je prihvatanje i smeštaj vojske i izbeglica pri prolazu kroz Skadar za obalu Jadranskog mora.

Vrhunac krize i kapitulacija crnogorske vojske

Po definiciji strategije, pobeda je potpuna tek onda kada je neprijateljska živa sila (oružana vojna sila) bilo potučena na bojnopolju tako da pred pobediočevom armijom mora položiti oružje, bilo, pak, da je od strane neprijatelja dovedena u takav položaj, da se sama odrekne dalje borbe i bez angažovanja sve svoje snage, ili glavnog njenog dela. Glavno je to da se odrekla dalje borbe, čime je priznala neprijatelju pobedu.

Osvajanjem teritorije, gradova, prestonica, važnih strategijskih, ekonomskih, političkih itd. centara, postižu se samo ciljevi manjeg i privremenog značaja. Ne treba nam lepšeg primera za potvrdu opravdanosti ove teorije od slučaja Srbije u periodu od jeseni 1915. do kraja 1918. godine.

Kriza, o kojoj mislim dalje da govorim, biće posmatrana sa tog napred iznetog gledišta. Dakle:

Tačno po gore pomenutoj definiciji, komandant udruženih neprijateljskih: nemačko-austrijskih-bugarskih armija, nemački feldmaršal Makenezen postavio je kao glavni cilj, potpuni obuhvat srpske vojske. Docnije, prilikom operacija protiv Crne Gore, takav isti cilj postaviće i komandant 3. austrougarske armije, general Keviš, kome je njegova Vrhovna komanda poverila zadatak da uništi crnogorsku vojsku.

Prema tome, kriza je stvarno počela sa danom kada su udružene neprijateljske armije preduzele ofanzivu na Balkanu, početkom oktobra 1915, a vrhunac te krize bio je:

Za srpsku vojsku, u prvoj fazi, za vreme povlačenja iz doline Zapadne Morave ka Kosovu i Metohiji, a u drugoj fazi, za vreme povlačenja od Peći ka Podgorici.

Za crnogorsku vojsku vrhunac krize trajao je od 3. do 22. januara 1916. god, počeo je, dakle, sa danom kada je na upravu zemlje stupila nova vlada Lazara Mijuškovića, a završila se sa kapitulacijom crnogorske vojske.

Reakcija vlada i vrhovnih komandi Srbije i Crne Gore u danima te najveće krize bila je različita. Bacimo kratak osvrt na te njihove reakcije.

U izvještaju koji je poslat srpskoj Vrhovnoj komandi sa četvrte konferencije komandanata armija (vojvode Stepe, vojvode Mišića i generala Živkovića i Jurišića), održane 1. decembra 1915. u Peći, prikazana je situacija trupa sa ovih nekoliko redaka:

„Moralno i materijalno stanje trupa je očajno. Pored svih preduzetih mera da se spreči dezertiranje, trupe se naglo tope.

Bekstvo je u masama... Brojno stanje pukova prosečno broji po nekoliko stotina...“ (*Veliki rat Srbije*, knj. 13. str. 137). Ali, Vrhovna komanda, sa njenim načelnikom Putnikom i Pašićem, kao predsednikom vlade, učiniše „moguće i od nemogućega“. Svojim proklamacijama, direktivama i naređenjima objasniše vojsci šta ih čeka u sutrašnjici; rekoše joj punu istinu, a naime, rekoše joj u čemu joj leži spas i sa time je izvedoše iz svoje zemlje u tuđinu, odakle će se povratiti sa pobedom i slobodom svojoj zemlji.

U Crnoj Gori sve je rađeno suprotno tome. I stoga njena vojska nije izbegla. Ona je kapitulirala na dan 22. januara 1916. i to na čudan način. Ni na jednom frontu nije položila oružje pred neprijateljem, već ga je po naređenju Vrhovne komande složila u vojne magacine.

Ko je odgovoran za kapitulaciju?

Da progovorimo sa činjenicama. Pođimo ovim redom:

Vrhovni komandant – kralj Nikola

Od 17. avgusta 1914. godine, dana kada je stupio na snagu „zajednički plan dejstva“ po kome je planu dato pravo srpskoj Vrhovnoj komandi da upravlja operacijama obeju vojski, kralj Nikola je bio samo po imenu i na papiru vrhovni komandant, a u stvari sa vrlo malim delokrugom vlasti. A od meseca jula 1915. godine, kada je za načelnika štaba crnogorske Vrhovne komande došao oficir srpske vojske, generalštabni pukovnik Petar Pešić, od tada je kralj izgubio i to malo vlasti koju je do tada imao. Sve se to jasno vidi iz izveštaja koji je pukovnik Pešić dostavio srpskoj Vrhovnoj komandi sa Str. Pov. Br. 16541, od 19.07.1915. godine u kome je izveštaju rekao i ovo:

„Prilikom moga nimenovanja za načelnika štaba crnogorske Vrhovne komande, kralj mi je dao reč, pred ministrom

predsjednikom, ministrom vojnim i ministrom inostranih dela, da se više neće mešati u operacije i da će sa vojskom opštiti samo preko mene“.

U jednom slučaju, prilikom posete Riječke brigade, kojom su se prilikom vojnici požalili da su umorni, Kralj im je tada rekao: „Pa neka vojnici tu prenoće“. Zbog ovog kraljevog „mešanja“, pukovnik Pešić ne samo da je podigao galamu, no se još i prostački ponio prema tome sedome starcu. Kao da to nije bio vladar suverene države. U njegovim referatima po tome pitanju nalaze se i ovakvi izrazi: „Inače, ako se ponovi sličan slučaj, ma i u najmanjoj formi... za sada, molim da N. V. Kralj opozove svoju zapovest!“ (Pov. D. Br. 1161 od 30. 7. 1915.). No to je još bilo i podnošljivo sve do momenta kada je kriza dosegala svoj vrhunac. A uzroci te krize, kao što ćemo to docnije videti, ležali su u zakulisanom radu načelnika štaba Vrhovne komande, pukovnika Petra Pešića.

Pošto pod njegovom (Pešićevom) sugestijom i šačice uticajnih političara, kralj nije usvojio plan o povlačenju vojske i vlade ka Skadru, koji mu je plan predložila vlada serdara Janka, radi čega je i dala ostavku, on je onda poverio obrazovanje vlade Lazaru Mijuškoviću, koja taman dobro dođe za osnaženje Pešićeve teze, a naime da spas Crne Gore leži jedino u miru sa neprijateljem. Od tog momenta su počeli da teku najcrnji dani njegovog života. Neprijatelj steže gvozdeni obruč oko njegove usamljene vojske. Pada Lovćen i zatim prestonica. A u svojoj kući nema oslonca. Načelnik štaba mu je neiskren. I neistinito ga obaveštava o situaciji na frontovima. Plaši ga sa neuspehom nekoliko bataljona na lovcenskom i na hercegovačkom frontu, dok o glavnoj snazi crnogorske vojske koja je tih dana izvojevala sjajne pobeđe ni reči nije progovorio.

Tu nekorektnost pukovnika Pešića prema kralju i bar po imenu Vrhovnom komandantu objavio je bivši ministar spoljnih poslova Crne Gore, Petar Plamenac, u časopisu *Nova Evropa*, od 26. maja 1926. godine:

„Pešić je, kao načelnik štaba Vrhovne komande izvijestio 27. decembra (st. kal.) kralja Nikolu da je neprijatelj zauzeo Kuk, da se nalazi za tri sata hoda od Cetinja i da je stoga „učtivog mišljenja da se odmah ode sa Cetinja“. Plamenac o tome veli: „kad je Pešić ovaj O. br. 4274 uručio pokojnom kralju Nikoli, neprijatelj nije bio zauzeo Kuk... Pešić je iste noći izvestio i komande Sandžačke vojske i Hercegovačkog odreda da je pao Kuk. Međutim, Kuk je pao 28. decembra.“

Plamenac dalje veli: „...Na sastanku kralja Nikole, njegove vlade i Pešića, održanom 30. decembra 1915. (st. kal.) u dvorcu na Kruševcu kod Podgorice, kralj je bio protiv nečasnog primirja, a vlada i Pešić za primirje. Pešić je tada rekao da je sve izgubljeno, da „u vojsku nade nema“ i da spas leži u miru sa neprijateljem.“

Plamenac je naveo i ovaj interesantan podatak: „Noću 30/ 31. decembra Pešić obmanjuje kralja Nikolu, moli ga u ime svoga vladara i Pašića, da traži mir sa neprijateljem i da spase Srpstvu što se spasti dade. Kralj Nikola i tada odbija. Pešić se potom služi neistinom; obmanjuje ga u času kada ovaj (kralj) nije imao uzase nijednog odgovornog savjetnika: kaže mu da je Cetinje palo, što je bila neistina, jer je Cetinje palo tek 1. januara (st. kal.).

I tako pod dejstvom predloga vlade i svoga načelnika štaba, uviđajući najzad da je situaciju ispustio iz svojih ruku, a i pod teretom godina i bolesti, kralj popušta i pristaje da se lično obrati austrijskom caru za mir. U depeši koju mu je uputio 12. januara 1916. on je rekao i ovo:

„Sire! Vaše trupe su danas zauzele moj glavni grad. Crnogorska vlada je prinuđena da se obrati c. i k. vladi da od nje, uz obustavljanje neprijateljstva, zatraži mir između država Vašeg c. i k. Veličanstva i moje zemlje. Pošto uslovi srećnog pobjednika mogu biti strogi, obraćam se unapred Vašem Veličanstvu da se založi za sklapanje časnog mira koji bi bio dostojan ugleda jednog naroda... Nikola“

Odgovor austrijskog cara glasi:

„Pričinjava mi zadovoljstvo što je Vaše Veličanstvo izjavilo da je spremno da napusti otpor koji je sada postao besciljan.

Uslovi obustave neprijateljstva već su saopšteni Vašem Veličanstvu preko moje Vrhovne komande. Na predlog crnogorske vlade dobiće ista odgovor moje vlade. Franjo Josif“

Kako je austrijska vlada postavila neprihvatljive uslove, kralj je u poslednjem momentu napustio Crnu Goru, samo na dan ranije izbegao je iz Skadra pre nego što su mu se približile neprijateljske trupe. Sa kraljem je izbegla i njegova porodica, sem knjaza Mirka, i deo vlade, sa predsednikom Mijuškovićem i još sa trojicom članova: Andrijom Radovićem, Jovom Popovićem i Jovanom Matanovićem.

U zaostavštini serdara Janka Vukotića nađeno je nekoliko dokumenata, koja su skoro (1957.) objavljena u brošuri: *Janko Vukotić i kapitulacija Crne Gore 1916. godine*. Među tim dokumentima nalazi se i saopštenje „Havasove agencije“ u kome stoji i ovo:

„Crnogorski ministar pretsjednik objavljuje... sledeću i zvaničnu notu: ... Potpuno je tačno da se zatražilo primirje, koje je uostalom bilo odbijeno, ali jedino u cilju da se izvjesnim udaljenim odredima omogućiti da mogu priteći u pomoć onima na drugom frontu jako postradalim trupama i to da su odmah zatim bili otpočeti u istoj namjeri pregovori o miru.“

„Austrougarski uslovi koji su svakome poznati bili su naravno odbijeni...“

„Pri iskrcavanju na italijansko zemljište, 20. januara, ponovio je kralj telegrafski izrične naredbe komandantu crnogorskih armija generalu Janku Vukotiću i to na način koji svaku dvosmislenost isključuje.“

„Naređenja su glasila:

1. Treba dati energičan otpor;
2. Odstupanje ima se izvršiti u pravcu srpske vojske...;

5. Crnogorski kralj, kao i vladari Srbije i Belgije, polaže, pošto je ispunio vjerno i iscrpno svoju dužnost, sudbinu svoje zemlje u ruke svojih saveznika, uvjeren u ishod borbe u kojoj on namjerava istrajati.“

Vlada

Put, koji je budućnost diktirala Crnoj Gori, bio je onaj isti koji su srpska vlada i srpska Vrhovna komanda izabrali. To je put produženja borbe za slobodu. Borbe „do poslednjeg Crnogorca“. To je bio prirodni put Crne Gore, put njene tradicije i istorije („Udri za krst, za obraz junački, ko god paše svijetlo oružje“ – *Gor. vijenac*). I na kraju, Crna Gora je jula 1914. odlučno okrenula tim putem. I to onda, kada joj je pored garancija za nezavisnost, nuđeno još i proširenje državnih granica (Skadar i deo u Boki Kotorskoj) i osetne materijalne koristi, – i to sve samo za to da Crna Gora u tome ratu ostane potpuno neutralna (*Crna Gora u ratovima 1912/18.*, str. 91–92).

Tronedeljna vlada Lazara Mijuškovića (od 3. do 22. januara 1916) međutim, skrenula je Crnu Goru sa toga puta. U toj njenoj vladavini jedini njen akt vredan pomena bio je njen predlog za mir sa neprijateljem i njen završni akt, a to je proklamacija za kapitulaciju crnogorske vojske.

Ni nedelju dana nije bila u stolici, kada je podnela predlog kralju Nikoli za traženje mira sa neprijateljem. A kada je kralj odbio taj njen predlog ona mu je, na ljutit način, podnela ostavku. Tekst te ostavke glasi:

„Vlada Vašeg Veličanstva misli da ne bi bilo ni sa kojeg gledišta opravdano da Vaše Veličanstvo i Vaša vlada ostavljaju zemlju u ovako kritičnim trenucima, već da ostanu u zemlji i dijele s narodom sudbinu koja nas je snašla. Kako je Vašoj vladi, s druge strane, poznato da naša vojska nije u stanju dati dalje nikakav otpor, – to Vam je maločas predložila da se zatraži mir od neprijatelja. Vaše Veličanstvo je to odbilo, to je Vaša vlada

primorana podnijeti ostavku i, izjaviti da od ovog časa prestaje dejstvovati i snositi odgovornost za dalji razvoj događaja.

Kruševac, 30. decembra 1915.

(12. januara po nov. kal)

Vašeg Veličanstva najodaniji,

L. Mijušković M. Radulović R. Popović brig. R Vešović“

(*Veliki rat Srbije*, knj. 14. str, 81-82).

Zašto je ta vlada skrenula Crnu Goru sa tog njenog tradicionalnog puta?

Ako se potpuno složimo s gledištem vlade, „da naša vojska nije u stanju dati dalje nikakav otpor“, – ni u tom slučaju vladi nisu bile uskraćene one iste mogućnosti kojima je raspolagala vlada Nikole Pašića, a naime, da se izvuče ono vojske koju je bilo moguće izvući iz neprijateljskog obruča, a tada potražiti naslon na saveznike i onda čekati povoljan momenat pa sa svojom vojskom i svojim oružjem proterati neprijatelja iz Crne Gore. Međutim, taj vladin razlog, „da naša vojska nije u stanju dati dalje nikakav otpor“, demantuju borbe crnogorske vojske, koje su baš tih dana, a i posle tog vladinog predloga za mir, vođene kao i izveštaj delegata srpske Vrhovne komande, generala Bože Jankovića, podnetog srpskoj Vrhovnoj komandi, posle tog vladinog predloga, a što ćemo docnije videti u odeljku *Trupe*.

Ja sam danas jedan još od retko živih ratnika te vojske. Tada sam bio na položaju komandanta bataljona. I tvrdim, da bi crnogorska vojska izbegla kapitulaciju da je do nje nisu priveli načelnik štaba Vrhovne komande, pukovnik Petar Pešić i vlada Lazara Mijuškovića.

Da je ta vlada imala duha i vidokruga, ona bi lako mogla uočiti podmuklu igru Petra Pešića, kojom je ciljao da spreči crnogorskoj vojsci da izbegne kapitulaciju. Pa i slepac bi pročitao njegove otvorene karte: „Sve je propalo ako ostepnica srpske vojske bude presečena“... a za crnogorsku vojsku: ... „jedini spas je u traženju mira sa neprijateljem!“ No to ne bijahu

ljudi duha niti kuraži, već slabići koji su poslužili cilju Petra Pešića kao mašica u rukama. Ljudi bez svoga vidokruga i bez svoga „ja“.

Pešićevo trojstvo u Crnoj Gori

General Božidar Janković nije sastavio ni godinu dana sa dvojnim ulogama: načelnik štaba crnogorske Vrhovne komande i delegat srpske Vrhovne komande. I to ne zbog njegove kakve greške ili netakta, već zbog neprirodnih uloga koje su mu dodeljene. On je bio vojnik srpske vojske, čijem je Vrhovnom komandantu dugovao vojničku zakletvu i, istovremeno, njemu je bratska crnogorska vojska predala na čuvanje sve što ima: živote, obraz i budućnost. Istina, bez formalnosti, bez ugovora ili ma kakve garancije do „riječi“ što bi to rekao Crnogorac. Sa punim uverenjem da će kao brat, bratski služiti interesima obeju vojska. Da će, dakle, na vernost odgovoriti vernošću. Zaista, za čoveka od vere i časti, takvo poverenje ima rang vojničke zakletve. A to opet znači da vojnik sa takvim dvojnim ulogama može časno služiti po obavezama jedne i druge vojske samo dotle dok između tih dveju država i njihovih vrhovnih komandi vlada puna harmonija. Međutim, čim između njih dođe do nesporazuma, tada taj vojnik nije više u mogućnosti da lojalno služi interesima obeju vojska. Mora se ograšiti ili o vojničku i zakletvu koju duguje svojoj vojsci ili o „riječ“ pošteni čoveka. Toga radi je general Janković odmah podnio ostavku na položaj načelnika štaba crnogorske Vrhovne komande, čim je nastao nesporazum između Srbije i Crne Gore po slučaju, što je Crna Gora zauzela Skadar u leto 1915. godine.

Pukovnik Petar Pešić, međutim, ne samo što se primio obeju tih uloga, već je imao i treću, mnogo delikatniju. To je njegova politička misija za koju je priznao, u beogradskom listu *Pravda* od 25. maja 1925. god, da mu je bila dodeljena.

Da pogledamo te njegove uloge ukoliko one stoje u vezi sa kapitulacijom crnogorske vojske.

Iz napred citiranog izveštaja Str. Pov. Br. 16541 od 19. 7. 1915. (objavljen je u odeljku *Vrhovni komandant – kralj Nikola*) podnetog srpskoj Vrhovnoj komandi vidi se da je pukovnik Pešić imao svu vojnu vlast u svojim rukama. Sem toga, kao oficir bratske srpske vojske, on je u crnogorskoj vojsci uživao visoko uvaženje (Ovo samo blagodareći ugledu srpskog oficirskog kora, a nikako njegovoj ličnosti). To je dobro uočio kralj Nikola radi čega mu je i podario titulu serdara.

Posedujući punu vlast i te simpatije, on je od prijema dužnosti načelnika štaba pa do dana kada je poslednja srpska divizija prešla na levu obalu Lima, zaista, vešto iskoristio sve duhovne i materijalne izvore Crne Gore za ohrabrenje Crnogoraca za borbu. No od dana kada je crnogorska vojska uspešno izvršila ulogu zaštitnice srpske vojske, od tada je, on „prevrnuo ćurak naopako“. Od onog ranijeg načelnika ne ostade ni traga ni glasa. Mesto njega pojavi se čovek sa drugim likom. Čovek koji se stavi na čelo slabića Crne Gore i povede akciju da bi u vojsci i u narodu ubio veru u povoljan ishod rata i da bi dokazao kako jedini spas Crne Gore leži u traženju mira sa neprijateljem. U tom cilju, on podnosi referat Vrhovnom komandantu u kome je rekao i ovo:

„Vrhovna komanda O. Br. 9034

Vaše Veličanstvo svi komandanti na zapadnom frontu tvrde da je kod naše vojske nastupila takva demoralizacija da je apsolutno nemoguće svaki dalji otpor i borba sa neprijateljem.

Iznoseći ovo pravo stanje, meni je čast obratiti pažnju Vašeg Veličanstva da se pod ovakvim uslovima borba apsolutno ne može voditi i da treba odmah i najhitnije učiniti ovo:

1. Tražiti mir sa neprijateljem,...

31. decembra 1915. Kruševac

Načelnik štaba, pukovnik Petar Pešić“

O Pešićevoj „demoralizaciji vojske“ o i njegovom daljem tvrđenju da se „borba apsolutno više ne može voditi“, daću

odgovor u odeljcima *Trupe*, a ovde ću da se osvrnem na njegovu političku delatnost u Crnoj Gori. To će objasniti svu pozadinu njegovog prednjeg referata.

Izveštavajući srpsku Vrhovnu komandu o reakciji diplomatskog kora na Cetinju, povodom toga što je Crna Gora zauzela Skadar, juna 1915. godine, pukovnik Pešić je u istom izveštaju predložio i ovo:

„...Prema ovome, najbolji je trenutak (sada) da Srbija prekine veze sa Crnom Gorom!“... Međutim, ako naši interesi zahtevaju da se Crna Gora dovede u očajan položaj, bolje je koristiti drugu priliku a ne Skadar. Na primer kada se kralj počne mešati u vojsci!“

Str. Pov. O. Br. 16541 19. 7. 1915.

Načelnik štaba, pukovnik Petar Pešić

Eto, kakvom je čoveku i bratu Crna Gora poverila sve što ima: obraz, sinove i sudbinu. I pod čijim su zapovestima Crnogorci prolivali krv i padali po bojnim poljima od Romanije preko Drine do planina Javora, Rugove, Mojkovca i Berana! I zar je Crna Gora odbacila ponudu garantovanja nezavisnosti, sa proširenjem teritorije i stala da sa Srbijom zajedno umre, zato da bi u pogodnom momentu bila dovedena u očajan položaj ni od koga drugoga do od svoga brata Srbina?

U drugom izveštaju, podnetom srpskoj Vrhovnoj komandi (O. Br. 17218/15), u kome je opisao „raspoloženje i pokret u korist Srbije“, pukovnik Pešić je zaključio: „Ponovo molim pošaljite mi nekoliko odlučnih oficira. *Naša stvar bi dobila mnogo*“.

Tu „našu stvar“, a u vezi sa njome i njegov prednji referat i svo njegovo nastojanje da crnogorska vojska ne izbegne kapitulaciju, Pešić je objasnio u odgovoru generalu Živku Pavloviću i pukovnicima Bojoviću i Martinoviću (Ova trojica optužujući Pešića kao krivca, za kapitulaciju crnogorske vojske bez ikakvog uvijanja su rekli i ovo: „General Pešić vrlo dobro

zna na kakav je način određen za Crnu Goru!... Bolje bi bilo da ćuti!“) U tom odgovoru, generalu Pavloviću i pomenutim pukovnicima, Pešić je rekao:

„Jesu li kada razmišljali (Pavlović i ostali) o tome, kakva bi situacija bila za naš narod da se na Solunskom frontu, pored srpske Vrhovne komande našla i crnogorska Vrhovna komanda, a po probouju ovog fronta (solunskog) i ulaska u otadžbinu, da se pored kralja Petra našao i kralj Nikola?“ (*Pravda*, 25.5.1925.).

I zaista, ako se razmotre one Pešićeve odluke, koje su se odnosile samo na interese crnogorske vojske, naročito one, od dana kada je poslednja divizija srpske vojske prešla na levu obalu Lima, onda će se doći do zaključka, da su mu sve odluke bile saglasne sa tim njegovim prednjim priznanjem. Da neke od tih odluka pogledamo:

– Sandžačku vojsku – glavnu snagu crnogorske vojske - prikovao je za njene položaje sa već citiranim naređenjem koje glasi:

„Izdajte najstrožije naređenje da se naši položaji na Tari imaju braniti do poslednjeg čoveka (*Zapisi* mart 1934, str. 180–181).

To svoje naređenje nije opozvao ne samo onda kada je ta vojska trebala preduzeti pokret ka Podgorici već je ostalo na snazi za sve vreme njegovog službovanja u crnogorskoj vojsci.

– Na Hercegovačkom frontu, Treću diviziju, koja je bila u odstupanju sa granice ka Podgorici (Vidi odeljak *Operacije...*) pukovnik Pešić vraća iz Nikšića sa naređenjem da povрати granične položaje koje je samo dva dana ranije napustila po njegovom naređenju.

– Brigade iz opšte rezerve, koje su se nalazile na prostoru: Nikšić–Podgorica, baš u povoljnom položaju za odstupanje ka Skadru, pukovnik Pešić uklanja odatle i upućuje ih na Lovćen, kad je Lovćen već pao!!!

– U pomenutom referatu O. Br. 9034/16, uopšte nije uzeo u obzir, niti je makar sa jednom reči pomenuo Sandžačku vojsku, koja je i tada bila glavna snaga crnogorske vojske. Iako je ona

tih dana izvojevala pobjede nad neprijateljem o čemu je bilo reči u odeljcima *Mojkovačka bitka* i *Boj kod Berana* i o čemu će biti još reči u odeljku *Trupe*.

Ukratko, da je pukovnik Pešić bio veran vojsci kojom je komandovao kao što je vojska bila verna i odana njemu i on bi našao boljeg i časnijeg izlaza od predloga da se traži mir od neprijatelja. Onako kako je to učinio načelnik štaba srpske Vrhovne komande, veliki vojvoda Radomir Putnik. – No ovi dva načelnika štaba nisu imala iste ciljeve. Putnik je mislio o budućnosti i časti svoje vojske, a Pešić je ciljao da zapečati budućnost vojske kojom je komandovao i da je unizi. Ja se sada ne mogu setiti da sam ikada pročitao sličan primer u istoriji ratova.

Da bi se, dakle, detronirao jedan kralj, trebalo je putem spletki i podmetanja, da se okalja obraz ne samo kralju no i celoj vojsci; da se osramoti junačka prošlost i istorija jedne bratske kraljevine!

Povodom izjave bivšeg ministra spoljnih poslova Crne Gore, Petra Plamenca, da je Pešić falsifikovao pomenuti referat O. Br. 9034/16, objavljen u *Ratniku* za januar 1925, urednik časopisa *Nova Evropa*, dr Milan Đuričin, u tom svome časopisu od 26. maja 1926. godine, knj. 13, 348–367, a pod naslovom: „Uzroci crnogorske kapitulacije“ napisao je i ovo:

„Po sredi je naročiti referat O. Br. 9034 od 1. januara 1916. za koji g. Plamenac tvrdi da je falsifikovan, a čiji original on ima u rukama, pa ga je i nama pokazao, s vlastoručnim potpisom načelnika štaba pukovnika Pešića. U njemu doista čitava poglavlja glase drukčije nego u *Ratniku*, pa će gospodin general morati ozbiljno pregnuti da objasni ovo neslaganje.“

I naravno, Pešić nije odgovorio na ovo tvrđenje dr Đuričina.

Pešić napušta crnogorsku vojsku

Kada je svojim naredbama prikovao glavne snage crnogorske vojske za položaje duž gornjeg toka Lima, zatim duž reke Tare

i na granici prema Hercegovini i pošto je i poslednji bataljon iz opšte rezerve sklonio iz Podgorice i angažovao ga u besciljne borbe po ogranecima Lovćena, pukovnik i „serdar“ Petar, pokupi sve srpske oficire iz štaba Vrhovne komande i na dan 16. januara 1916. otputova iz Podgorice za Skadar. Ostavi svoju vojsku u najvećoj krizi, a on ode i ne reče joj ni zbogom!

Istog dana uveče serdar Janko je ušao u ispražnjeni štab Vrhovne komande i preduzeo dužnosti načelnika štaba.

Serdar Janko Vukotić

U cetinjskom istorijskom časopisu *Zapisi* od aprila 1936. str. 210–215, a pod naslovom „Demisija vlade“ u jesen 1915. objavljena je sledeća vest:

„Početkom decembra 1915. crnogorska vlada (pod pretsedništvom serdara Janka Vukotića) predložila je kralju Nikoli plan za evakuaciju kralja, vlade i državnih ustanova i za povlačenje vojske ka Skadru. Pošto taj plan nije bio usvojen vlada je podnela ostavku...“ (Novu vladu obrazovao je Lazar Mijušković).

I u toku rata serdar je malo kad obavljao dužnost pretsednika vlade; a to bi bilo samo u slučajevima kada bi na dnevnom redu bilo kakvo izvanredno važno pitanje, kao što je to bio slučaj sa pomenutim planom za povlačenje. Sav trud, svu brigu i sve svoje duhovne i fizičke moći posvetio je operacijama njegove Sanžačke vojske, čiji je bio komandant sve do početka januara 1916. godine.

Dužnost načelnika štaba Vrhovne komande, serdar je obavljao nešto više od četiri i po, ili nepunih pet dana. Na dan 16. januara uveče ušao je u prazan štab Vrhovne komande, a 21. januara popodne, dobio je „akt od gospodina ministra vojnog pov. br. 412“, kojim se „razrešava dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande“.

O tome, kako se i pod kakvim prilikama primio te ogromne odgovornosti, biće najbolje da citiram odnosna dokumenta, koja

je u zaostavštini sačuvala njegova kćerka, gospođa Vasilija Vrbica“, a koja su dokumenta objavljena 1957. u brošuri *Janko Vukotić i kapitulacija Crne Gore 1916. godine*.

U martu 1918. godine, specijalni dopisnik zagrebačkog dnevnika *Jutarnji list* intervjuisao je serdara povodom kapitulacije crnogorske vojske i serdar je tada odgovorio:

„Nije istina da sam ja bio generalisimus crnogorske vojske u ovom svjetskom ratu. Ja sam bio šef štaba od početka rata do 22. avgusta 1914. ... Od tada pa sve do 17. januara 1916. godine, bio sam isključivo komandant crnogorske Sandžacke vojske...“

Načelnici štaba crnogorske Vrhovne komande... bili su: srpski general Boža Janković, od 22. avgusta 1914. pa do zauzeća Skadra 1915. a tada ga je zamijenio njegov dotadašnji pomoćnik, srpski generalštabni pukovnik Petar Pešić, koji je ostao načelnikom štaba sve do 17. januara 1916. godine.

Tadašnja crnogorska vlada, pod predsjedništvom Lazara Mijuškovića, ponudila je austrougarskoj vladi mir, 13. januara 1916. godine i tu je ponudu Mijušković saopštio predstavnicima saveznički država...

Pukovnik Petar Pešić napustio je Crnu Goru 17. ili 18. januara 1916. i pri odlasku mi saopštio da ga, po kraljevoj naredbi, imam zamijeniti u dužnosti...

Primio sam se dužnosti načelnika štaba, računajući da će srpska vojska, kao što mi je to rekao pukovnik Pešić u dovoljnoj snazi zauzeti odbranbene položaje duž Bojane i oko Skadra, radi čega sam odmah po odobrenju kralja Nikole, izdao naređenje čitavoj crnogorskoj vojsci, od koje se je veći dio nalazio duž rijeke Tare i Lima i na hercegovačkoj granici, da otstupa pravcem ka Podgorici, odakle ćemo preko Skadra za Albaniju.

Nikakve druge naredbe za otstupanje crnogorske vojske nije niko nikome izdavao...

Kralj je otputovao iz Skadra 20. januara... Iste večeri nastupile su austrougarske trupe, ni od koga neometane, uz Bojanu,

a sutradan, 21. januara ušle u Skadar i tako nam presjekle jedinu moguću otstupnicu prije nego je i jedan vojnik, od Hercegovackog odreda ili od Sandžačke vojske, stigao u Podgoricu.

Više Vam, gospodine, za sada ne mogu ništa reći o ovoj stvari, samo napominjen, da će, nadam se, doći vrijeme kada će se sve to objasniti i potkrijepiti dokumentima i činjenicama pred kojima će pocrveniti i oboriti glavu dosta njih, koji se tome danas ne nadaju“. (*Janko Vukotić*, str. 36 i 37).

Posle Prvog svetskog rata, a povodom nekakvog anonimnog dopisa iz Podgorice, serdar je uputio sledeći demanti toga dopisa:

„Gospodinu uredniku *Srpske Zore* – Sarajevo

U vašem listu, u broju od 3. (16) jula o. g., a pod naslovom „Pismo iz Crne Gore“, publikovano je pismo, kako se tamo vidi, pisato u Podgorici 9. jula. Kako se za mene u pismu dokazuje, da sam jedan od krivaca za kapitulaciju Crne Gore... to Vas lijepo molim da na osnovu zakona o štampi date u Vašem listu mjesta i ovome što ću ja o tome reći:

Prijeći ću, za sada, preko svega što mi je poznato, a što se događalo u Crnoj Gori za vrijeme ovoga rata, a počecu sa događajima otkako je crnogorska vlada zatražila od komande austrijske vojske primirje, 29. decembra 1915. (st. kal.), a to je bilo onog istoga dana kada sam ja, s područnom mi vojskom vodio krvave borbe oko Berana, jer sam bio riješen da zemlju stopu po stopu branim, a naročito da čuvam crnogorskoj vojsci, koja se borila na frontovima lovcenskom i hercegovackom, – leđa i otstupnicu...

Za ovo sve (traženje mira) ja sam doznao tek kada sam došao u Podgoricu.

30. decembra po podne (12. jan.) dobio sam telegrafsku naredbu od načelnika štaba Vrhovne komande, pukovnika Petra Pešića, koja je glasila: „Predajte komandu kome Vi hoćete, a Vi, najbržim sredstvima dođite u Podgoricu“.

Milo mi nije bilo, ali sam morao ići. Predao sam komandu nad herojskom Sandžačkom vojskom, brigadiru Petru Martinoviću, pa se noću krenuo za Podgoricu.

Sutra dan... prijavih se načelniku štaba i upitah: „Zašto ste me pozvali kad je sve propalo?“ odgovorio mi je otprilike: „Zvao sam Vas i bez znanja Kraljeva, da primite komandu na zaštitnim trupama“.

Ovog istog dana vlada i kralj zatražili su mir austrougarskoj vladi... Budući, da sam ja vjerovao, da neprijatelj neće postavljati drugih uslova, nego da mu se vojska preda, a da zemlju okupira, to sam se i bez da mi iko naređuje, odmah dao na posao da priprelim za otkupnicu ono što se daje pripremiti...

Sve moguće sam činio, da bi se što više Vojnog materijala prenijelo u Skadar, a naročito pušćane municije.

Pored svega, dok sam ja radio i dobro uspijevao, naročito što se tiče prikupljanja vojske (jedna pobrkana i prevarena vojska, koja je, čim je neprijatelj bio napao na Lovćen bila izviještena od strane domaćih i neprijatelja i izdajnika, da sam ja odavno pobjegao u Italiju i odnio novac crnogorski, – sada tek vidjela, ne samo da nijesam pobjegao, već da sam se u teškim prilikama primio da joj komandujem i koja me je slušala i bila gotova da nastavi očajničku borbu,... dokle se s najvišeg mjesta na tajanstven i čudnovat način, radilo da se sve omete...

I za ovo ću naći dosta svjedoka.

4. (17.) januara načelnik glavnog štaba, pukovnik g. Petar Pešić, otputovao je iz Podgorice za Skadar, a pri polasku iz dvorca na Kruševcu, kroz varoš Podgoricu, kratko mi saopšti, da on odlazi i da je kralj naredio, da ga u dužnosti ja zastupim. Primiti se za načelnika štaba Vrhovne komande, kada je u izgledu bilo da je sve propalo, nije bio prijatan posao, pa ipak, riješih se da ga primim, ali samo pod uslovom, ako mi kralj odobri da odmah izdam naredbu vojsci da oštupa preko Podgorice za Skadar.

Primio sam ovu naredbu, napisao u Podgorici, pa sam otišao na Kruševac, gdje je kralj stanovao. Kad sam kralju predstavio gornji uslov, on je u načelu pristao... Diskusija je nastala samo oko stilizacije, ali je ostalo do slova onako kako sam je ja napisao.

Dok sam se ja vratio u Podgoricu, dok je ova naredba čim je šifrovana i uređena, razaslata komandantima odmah poslije posla noći, na osvit 5. (18. po novom kal.) januara.

Sve do sada, ja sam bio siguran da nam protivnik, koji je operisao Primorje, i neće i ne može presjeći otstupnicu za Skadar s one strane; tek 6. januara, prema izveštajima od komandanta u Skadru, brigadira Mašana Božovića, nastala je bojazan da se to može dogoditi.“

Pošto je kralj otputovao iz Skadra, 20. januara uveče, preko Sv. Jovana Meduanskog za Italiju, serdar dalje kaže:

„Tek sada sam ja vidio koliko je sati, i šta se je sve i zašto odigralo, naročito za potonjih deset dana, tj. od traženja primirja sa Austrijancima i to treći dan pošto je protivnik napao Lovćen, mada je bilo još mnogo od Lovćena do Skadra i Podgorice, koje je daleko lakše bilo braniti negoli sami Lovćen, budući da ovi Lovćeni o kojima ja govorim, nijesu bili izloženi paljbi sa neprijateljske flote i stalnih utvrđenja i za koje sam ja, uzgred budi rečeno, telegrafisao Vrhovnoj komandi još ispred Berana da ih treba uporno braniti i kako ih treba brant.“ (Vidi komentar u odeljku *Lovćenski odred*)

Kada je vlada uputila telegrafskim putem pitanje serdaru Janku: „Kuk je pao, daj mišljenje“, serdar je tada istim putem odgovorio vladi: „Od Lovćena do Skadra, sve je Kuk do Kuka. Povlačiti se pod borbom s kuka na kuk u pravcu Skadra“. Ovaj je odgovor serdar uputio iz Kolašina, dok je još bio komandant Sandžačke vojske. Ovo mi je ispričao oficir koji je tada bio u štabu Sandžačke vojske na službi, a koji je čitao obadve pomenute depeše, a to je kapetan Đuro Vukotić.

Taj svoj dugački demanti dopis serdar je zaključio:

„...Jer tvrdim, da bez suda naša javnost nikada neće biti ni iz daleka na čisto, ko su i koliko vinovnici kapitulacije, a Crnogorci će sve većma dolaziti zbog toga do očajanja i pravog bjesnila, koje je danas u velikom uzrok onakvom stanju u Crnoj Gori.

Sud, dakle, i nikako drukčije.

Janko Vukotić“

No do toga suda, koga je tražila i naročita delegacija oficira iz crnogorske vojske (vidi knjigu *Crna Gora u ratovima 1912–18*, str. 5) nije moglo doći i to samo zbog toga, što je tom sudu imao da pristane Petar Pešić, kao glavni vinovnik kapitulacije crnogorske vojske, međutim, on je mesto da bude upućen sudu na ispit, zaseo u stolicu vojnih vojvoda i komandovao svom vojskom Kraljevine Jugoslavije.

I još jedan podatak o serdaru Janku. – Odgovarajući redakciji cetinjskog *Vjesnika* br. 45. od 23. juna 1915. u svojstvu predsednika vlade, serdar odlučno demantuje vest o sporazumu Crne Gore sa Austrijom, pa između ostaloga kaže: „...Jer se jedna srpska kraljevina, čuvar srpske narodne misli, u borbi protiv stoljetnjeg srpskog neprijatelja, ne može zamisliti kao njegov ortak ili njegov agent“. Ovoga se načela serdar držao ne samo tada no i kroz ceo njegov život.

Trupe

U danima krize, kada su načelnik štaba Vrhovne komande, pukovnik Pešić i crnogorska vlada, istovremeno podneli predlog kralju za traženje mira sa neprijateljem, radi toga, kako su oni tvrdili, što je vojsku zahvatila takva „demoralizacija“ da je „apsolutno nemoguć dalji otpor i borba sa neprijateljem“, stvarna situacija trupa bila je ovakva:

Sandžačka vojska (glavna snaga crnogorske vojske)

Posle izvojevine pobjede kod Mojkovca i Berana, Sandžačka vojska je na istim položajima, duž gornjeg toka Lima i duž celog toka Tare od Mojkovca do Šćepan Polja, produžila borbe sa neprijateljem. I svi neprijateljski pokušaji da probije front ove vojske ostali su bez uspeha.

Na dan 18. januara 1916. vojska je dobila naređenje od novog načelnika štaba Vrhovne komande, divizijara, serdara Janka Vukotića, da odmah preduzme povlačenje ka Podgorici. I ona je to povlačenje i preduzela sa dvema kolonama:

Desnu kolonu obrazovao je Tarski otek, koji je preduzeo marš pravcem: Žabljak–Šavnik–Nikšić, i Levu, glavnu kolonu obrazovali su Prva sandžačka divizija i Vasojevički odred, koja je preduzela marš pravcem: Mateševo–Lijeva Rijeka–Podgorica.

Kad su te kolone dospеле, desna kolona do Nikšića, a leva kolona do Bioča, blizu Podgorice, obe su kolone dobile naredbu Vrhovne komande O. Br. 128 od 21. janara 1916. godine, da se „vojska raspusti kućama“, i da „vojska više ne postoji već samo narod!“

Hercegovački odred

Treća divizija držala je položaje koje je bila povratila od neprijatelja na dan 15. janara 1916. gde je dobila pomenutu naredbu Br. 128 o raspuštanju vojnika svojim kućama.

Druga divizija ovoga odreda nalazila se u rejonu Danilovog Grada.

Lovčenski odred

Neposredno uoči neprijateljskog napada na front ovoga odreda, 5. januara, Vrhovna komanda je podelila dotadašnji front Lovčenskog odreda na dva sektora:

Sektor Kotorskog odreda, od Grahovske Ploče do Zverinjaka, za čijeg je komandanta određen divizijar Mitar Martinović, i

Sektor ranijeg Lovćenskog odreda sa frontom od levog krila Kotorskog odreda pa dalje morskom obalom do Bojane. Knjaz Petar je i dalje ostao kao komandant ovog odreda.

(Sve naopako: Umesto da se na istom frontu objedini komandovanje, Vrhovna komanda parča dotadanji jedinstveni front). I umesto, da se u tako kritičnim momentima blagovremeno postavi komandanta kalibra brigadira Gojnića ili Vešovića, ona i dalje na tom položaju drži ljude nedorasle za takve uslove. I tek onda, kada je bilo sve kasno Vrhovna komanda smenjuje knjaza Petra, 11. a divizijara Martinovića 6. januara.

No, ukoliko je visoko i najviše komandovanje podbacilo, trupa je i na ovom frontu pokazala tradicionalno crnogorsko junaštvo. Da između ostalih pomenem samo nekoliko primjera:

Pored već rečenih podviga Lješanjana, Kuća i Bratonožića, o čemu je bilo ranije reči i bataljoni na ovome frontu: Cucki, Njeguškoceklički, Pješivački, Cetinjski, Čevskobjelički, Lukovski i Nikšićki, ispoljili su izvanredan ofanzivi duh u protivnapadima na nadmoćnijeg neprijatelja.

Ovi protivnapadi u vezi sa držanjem Kučkobratonoške brigade na Belvederu i portivnapada Riječke brigade kojim je napadom povratila Obzovicu (14. januara), zatim uspesi na frontu Treće divizije, pa na frontu Sandžačke vojske, jednom reči gotovost Crnogoraca da ginu za obraz i za slobodu, impresionirali su delegata srpske Vrhovne komande, pri crnogorskoj Vrhovnoj komandi, generala Božidara Jankovića, da sa Pov. D. Br. 2379 od 15. januara 1916. pošalje onako otpimističan izvještaj srpskoj Vrhovnoj komandi. Da citiram samo zaključak toga izvještaja generala Jankovića:

„Situacija kod crnogorske vojske znatno se popravila i kad bi bilo hleba i municije, mogla bi se sa uspehom preduzeti ofanziva“. (*Veliki rat Srbije*, knj. 14. str. 113)

Naredba O. Br. 128 od 21. januara zatekla je glavnu snagu ovoga fronta na položajima ispred Cetinja.

Starosrbijanski odred

Ovaj odred je nastavio borbe sa 9. austrougarskom brdskom brigadom i sa organizovanim Albancima do 18. januara kada je prema ranije rečenom naređenju preduzeo pokret ka Skadru. U tom pokretu trupe odreda, izuzev posade Skadra, a prilikom prispeća u Kastrate, na dan 21. janara, dobile su naredbu Vrhovne komande o „raspuštanju vojnika svojim kućama“.

Leteće brigade

U toku zaštitničke operacije Sandžačke vojske, povremeno su formirani, na brzu ruku, manji odredi, od pokojeg bataljona, sa mitraljeskim odeljenjem, a pokatkad i sa po kojim vodom topova, kojim odredima su poveravani izvesni zadaci, posle čijeg bi se izvršenja ti odredi rasformirali i jedinice bi se vraćale svojim brigadama. Ti su odredi nazvani letećim.

Ovde ću izneti slučaj takve tri leteće brigade, a to naročito stoga, što njihov rad pada baš u ono vreme kada su pukovnik Pešić i crnogorska vlada i njihovim predlozima za mir naglasili da je dalja borba sa neprijateljem „apsolutno nemoguća“. Jer će taj njihov rad, u vezi već iznetog rada trupa na frontovima, biti neosporni demanti tih Pešićevih tendencioznih i vladinih paničnih tvrdnji. Reč je o Kučkobratonoškoj, Ostroškoj i o Drobnyačkouskočkoj brigadi. Sve su ove brigade skinute sa drugih frontova i upućene za pojačanje trupa na lovcenskom frontu. (Prve dve su pre tog upućivanja za vrlo kratko vreme bile u opštoj rezervi). Kučkobratonoška i Ostroška brigada su uzele učešće i u borbama na tome frontu. Naročito je bila angažovana Kučkobratonoška brigada, o čemu je već bilo reči u odeljku *Lovčenski odred*. Jedno stoga, a drugo, što sam tada bio u sastavu Drobnyačkouskočke brigade, pa će moj dalji osvrt biti ograničen samo na rad brigade kojoj sam i pripadao.

U *Ratniku* sv. juni 1934., a i docnije u knjizi *Crna Gora u ratovima 1912–18* ja sam pisao, da su sva tri bataljona Drobњаčkouskočke brigade imali vidnog učešća u mojkovačkoj bitci.

Susret Uskočkog bataljona sa brigadom „Švarc“ u visokoj bukovoj šumi, na ogranicama planine Bjelasice, pokrivenim debelim slojem snega i njihova borba prsa u prsa onesposobio je tu neprijateljsku brigadu („Švarc“) da izbjije na greben Razvršja i da tako izvrši obuhvat desnog krila Kolašinske brigade.

Prvi rekrutski bataljon je u dva uzastopna jurša na Bojinu Njivu pretrpio teške gubitke.

Drobњаčki bataljon je tek u drugom jurišu postao gospodar Bojine Njive. (Znači da su toga dana izvršena četiri juriša i tri protivjuriša za osvajanje i odbranu ove važne kote položaja).

To se odigralo 7. januara 1916. (na Božić). Sledeća dva dana, 8. i 9. januara sva tri bataljona ove brigade držali su položaje u prvoj borbenoj liniji. Na dan 10. januara 1916. primio sam sledeće naređenje komandanta Drobњаčkouskočke brigade:

„O. Br. 7295. 28.12.1915. godine, selo Podbišće Vrlo hitno
Komandantu Drobњаčkog i Uskočkog bataljona

Komandant Prve sandžacke divizije sa O. Br. 5811 dostavio je sledeće: „Naređenje komandanta Sandžacke vojske O. Br. 10946, a u vezi naređenja Vrhovne komande O. Br. 8276 najhitnije zamijenite sa pretstraže Drobњаčki bataljon i vi s njime zajedno odmah krenite preko Kolašina za Podgoricu. Uskočki bataljon, neka se prikupi u Podbišću i tu neka dočeka dalje naređenje. Po svoj prilici i on će krenuti za Drobњаčkim bataljonom.

Drobњаčki bataljon će biti smijenjen sa Rovačkim.

U Kolašinu ćete primiti tajin za dva dana.

Maršujte forsirano. Doveče prenoćite u Jabuci, a sutra veče, 29. ovog meseca na Pelevu Brijegu.

Komandant Uskočkog bataljona primiće dalje naređenje od mene lično. Javite čas pokreta Drobњаčkog bataljona.“

Prema prednjem naređenju neka komandanti bataljona odmah postupe.

Komandant, komandir Jovan Žižić“

U toku toga dana Drobnjački bataljon je smenjen sa pretstsaže sa Rovačkim bataljonom, potom se prikupio u Pržištu i u pokretu za Kolašin zanoćio u selu Donjoj Štitarici. Istoga dana u veče stigao je ovde i Uskočki bataljon.

Sjutradan, 11. januara, brigada je preduzela pokret iz sela Donje Štitarice i uveče je stigla u Mateševo gdje je i prenoćila. U toku toga dana dobili smo naređenje da u sastav naše brigade ulazi i Prvi rekrutski bataljon.

12. januara brigada je stigla na prenoćište u Pelev Brijeg, a sledećeg dana je produžila pokret preko Doljana i Vezirova Mosta i stigla na prenoćište u selo Gornje Gorice, u Ljepškopolju.

Posle jednog dana odmora, Prvi rekrutski bataljon je upućen na položaj Vodnik, blizu Cetinja, gde je ostao na pretstraži za vreme dok se brigada nalazila u Lješanskoj nahiji. Sa njime je pošao i komandant brigade sa svojim štabom.

Drobnjački i Uskočki bataljon ostali su još tri dana u istom selu. Za to vreme posetio ih je kralj Nikola. – Za tren oka okupili su se vojnici oba bataljona oko kraljevog auta. Pošto je po svojoj pesničkoj navici učinio kratak osvrt na istorijsku prošlost Drobnjaka, kralj je nastavio:

„Vi ste, Drobnjaci i Uskoci, i u ovim poslednjim ratovima bili moja uzdanica. Pa evo i sada, pošto na Mojkovcu ispisaste nove strance slave u istoriji Crne Gore, nemajući vremena ni da odahnete, ni krv s bajoneta da očistite, dolećeste kao sokolovi da na ovom frontu uberete, novu slavu svijetli obrazu moj”. Vojnici ga prekidaju sa urnebesnim klicanjem „Živio!“

Taj marš Drobnjačkouskočke brigade od Mojkovca do Lješanske nahije i tu kraljevu posetu Drobnjačkom i Uskočkom bataljonu, ja sam opisao u članku „Drobnjački bataljon u Mojkovačkom boju i njegov rad do 22. januara 1916. god“, koji

je članak objavljen u *Ratniku* sv, za juni 1934, str. 66–87 i kada me ne bi rukovodio naročiti razlog ne bih o tome ovde ni reči potrošio. A evo koji je to naročiti razlog.

Kao što je to već i serdar Janko rekao, u istini su na „čudnovat način“ širene panične vesti. I to ne samo „komordžijske vesti“ od neogovornih, no je bilo čak i neistinitih zvaničnih izveštaja. Ja ću ovde citirati samo dva takva slučaja: Iz Druge divizije potekla je depeša O. Br. 7011 od 14.01.1916. da su „neprijateljske jedinice zauzele Čevo“. Serdar Janko je poslao kapetana Đura Vukotića na teren da proveri taj izveštaj. I kapetan Vukotić se javio iz Čeva sa izveštajem da neprijatelja ne samo što nema u Čevu, no ga nema još ni u Simunji.

Drugi slučaj. U pomentoj brošuri *Janko Vukotić*, na str. 12 i 13 napisano je i ovo:

„...Tako prema jednom izveštaju komande Sandžačke vojske, vojnici bataljona Drobnjačkog i Uskočkog su se razbježali, a 2. (15) janara načelnik štaba, potpukovnik (iz srpske vojske, u crnogorskoj vojsci nije bilo čina potpukovnika niti pukovnika) D. V. Popović javlja (Sandžačke vojske O. Br. 11055 Kolašin, 15. 01. 1916.) da je čuo da se neki vraćaju...“, a meni se ni do danas na ovamošnjem frontu ni jedan nije prijavio!“

Komandant Uskočkog bataljona, pukovnik Ljubo Poleksić, koji sada živi u Beogradu, u članku „Istina o Drobnjačkom i Uskočkom bataljonu“, objavljenom u *Vojnom istorijskom glasniku*, sv. za oktobar 1958., izjavio je da je taj izveštaj Sandžačke vojske, o Drobnjačkom i Uskočkom bataljonu neistinit. U tome istome demantiju pukovnik Poleksić je opisao marš Drobnjačkouskočke brigade od Mojkovca do Lješanske nahije i kraljevu posetu ovim bataljinima sa više detalja nego što to ja činim ovoga puta, no uglavnome, taj se njegov opis u svemu slaže sa mojim opisom.

Ja sam tada bio komandant Drobnjačkog bataljona i izjavljujem da je napred pomenuti izveštaj načelnika štaba Sandžačke

vojske O. Br. 11055 od 16.01.1916. ili ma koji drugi izvještaj te sadržine o Drobnjačkom i Uskočkom bataljonu neistinit. A istina je ono što sam o Drobnjačkouskočkoj brigadi rekao pod poglavljem *Leteće brigade*. Uostalom, to već po treći put ponavljam, ja sam sve to opisao pre nekih 27 godina u *Ratniku* za juni 1934, i sem te brošure niko se nije javio da makar jednu reč moga opisa ospori.

Ja ne mogu reći da li potpukovnik D. Popović, koga inače ne poznajem, pripada onoj grupi Pešićevih „odlučnih oficira“, traženih sa napred citiranim O. Br. 17218/15, ali mogu da kažem da je žalosno da načelnik štaba nije znao da se Drobnjačkouskočka brigada shodno naređenju komande, čiji je on načelnik štaba, nalazila tada u blizini Podgorice.

Posle trodnevnog odmora u selu Gornjim Goricama, Drobnjački i Uskočki bataljon su premešteni u Lješansku nahiju, gde su raspoređeni u kantonman u sela: Buronje, Progonoviće i Releze. Tu su ostali dva dana, a treći dan premešteni su u selo Zagoru.

Za ovo vreme neprijatelj, nije napadao na otsek ove brigade.

Na dan 22. januara brigada je dobila naređenje da se žurno krene ka Danilovom Gradu. Niko nije ni slutio cilj ovoga pokreta. U blizini Danilovog Grada, saopštena nam je pomenuta naredba načelnika štaba Vrhovne komande Br. 128. Prema jednom drugom naređenju, vojnici su složili oružje u oružani magacin Bjelopavličke brigade, blizu Danilovog Grada, odakle su se potom razišli svojim kućama.

Zaključak

Iz napred iznetog pregleda operacija i rada odgovornih faktora vidi se sledeće:

1. Da je trupa izvršila svako naređenje Vrhovne komande. Naravno, naređenje koje je bilo moguće izvršiti.

Načelnik štaba Vrhovne komande, pukovnik Pešić u svome naređenju O. Br. 8659, okt. 1915. rekao je i ovo:

„Novom situacijom pravac: Priboj–Nova Varoš–Novi Pazar dobio je najveću važnost. Ako Sandžačka vojska taj pravac osigura i ne dozvoli neprijatelju dejstvo njime u pozadinu srpske vojske, onda se je ona odužila Srpstvu, inače, srpska vojska biće dovedena u kritičnu situaciju.“ (*Zapisi*, august 1936, str. 116).

I crnogorska vojska je u potpunosti izvršila taj zadatak. A po kojoj ceni? – to će reći oni krvavi bojevi oko Višegrada, na Javoru i na Karađorđevom Šancu.

Docnije prilikom povlačenja srpske vojske od Peći preko Podgorice ka Skadru, pukovnik Pešić je izdao naređenje da se „položaji na Tari imaju braniti do poslednjeg čoveka“. I crnogorska vojska je izvršavajući to naređenje, uz ogromne žrtve, izvojevala pobjede nad mnogobrojnijim neprijateljem na Mojkovcu i kod Berana. I dalje, ostala je gospodar ovih položaja sve do dana kada je dobila naređenje za povlačenje ka Podgorici.

Ove pobjede kod Mojkovca i kod Berana, ranije izneti slučaj šetnje sa Trećom divizijom (napusti položaj, pa, opet, vrati se i ponovo osvoji taj tek napušteni položaj) i manevar Letećih brigada, u najcrnjim danima Crne Gore zaista su dokazi da je crnogorska vojska do kraja izvršila svaki dodeljeni joj zadatak.

2. Da se crnogorska vojska za sve vreme rata, a naročito u danima te krize, borila sa mnogo jačim neprijateljem. Prema podacima iz knjige *Veliki rat Srbije*, knj. 14, str. 1–4, ukupna jačina Treće austrougarske armije koja je napala na Crnu Goru iznosila je 150000 vojnika; 417 mobilnih i 530 stabilnih artiljerijskih oruđa. Prema ovoj neprijateljskoj sili, grupisanoj na dva pravca za proboj, stajala je usamljena crnogorska vojska jačine 43000 boraca sa puškom i sa 141 artiljerijskim oruđem, razvučena na frontovima od preko 500 km.

U knjizi *Rat Srbije i Crne Gore 1915.* stoji i ovaj podatak: „Crnogorska vojska, koja je od 20. decembra 1915. prepuštena sama sebi, stajala je nepomična kao stena kod Berana, Mojkovca, duž Lima, Tare i u dolini Dečanske Bistrice. Ona je odolijevala napadu najboljih trupa koje su austrougarskoj Trećoj armiji dodijeljene na Balkanu“.

3. Sva fakta, do sada navedena, nedvosmisleno govore da bi vojska izbegla kapitulaciju samo da je imala vođstvo, doraslo situaciji i tome velikom istorijskom zadatku. I, zar treba jačeg dokaza za to od fakta, da je ona stvarno i preduzela povlačenje ka Podgorici čim je za to dobila naređenje? Ali, to naređenje za povlačenje izdato je samo na dva dana pre nego što je neprijatelj uspeo da preseče tu jedinu oštupnicu (Skadar), a zna se, da od položaja duž Lima, Tare i hercegovačke granice do Skadra trebaju najmanje četiri dana marša. I to u normalnim prilikama, kad su trupe prethodno izvršile sve potrebne pripreme za marš.

4. Da su za kapitulaciju crnogorske vojske odgovorni merodavni faktori: Vrhovna komanda i crnogorska vlada.

Naravno, presudu od važnosti po tako sudbonosnom pitanju može doneti samo merodavni sud, a gledišta pojedinaca mogu se uzeti u obzir, ali samo kao gledišta koja mogu biti i ispravna, ali koja ne mogu imati status merodavnosti. I ja, kao ratnik te vojske, ovo što kažem, iznosim samo kao moje lično gledište, a ono je:

- Samo jedan čovek, iz vrha vojske, mogao bi na sudu biti oslobođen, a to je serdar Janko Vukotić.

Vojni kritičari današnje jugoslovenske vojske, a naime, pisci knjige *Operacije crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu* pišu da je „i novi načelnik štaba Vrhovne komande (serdar Janko) svojim neodlučnim, bolje reći kapitulantskim stavom doprineo likvidaciji crnogorske vojske“ (str. 530).

Janko Tošković, narodni poslanik u skupštini Crne Gore u vreme kapitulacije, u 1957. godini objavio je brošuru pod

naslovom *Istina o kapitulaciji Crne Gore 1916*, napisanu po podacima iz njegovih sačuvanih ratnih zabeležaka i po njegovom ličnom poznavanju događaja. Tošković je tu brošuru posvetio „Mojkovačkim borcima“ a preko ovih i svim u Crnoj Gori, kao „zatočenicima mrijet naviknutim“.

Pošto mi je ta brošura došla do ruku tek sada, kada sam ja ovaj moj rukopis već završio, a kako govori o onom istom mutnom i protivrečnom istorijskom događaju Crne Gore (kapitulaciji) kome sam i ja sa ovim mojim rukopisom posvetio glavnu pažnju, ja ću se samo kratko osvrnuti na nekoliko mesta iz ove Toškovićeve rasprave.

Toškovićevo mišljenje o neodgovornosti trupe za kapitulaciju u potpunosti se poklapa sa onim što sam ja već ranije bio napisao o tome (Odeljak: Odgovornost, pod zaglavljem *Trupe*) – Tošković veli:

„...Da do kapitulacije nije došlo ni najmanjom krivicom naroda Crne Gore i njene viteške vojske, kako se od izvjesnih... željelo predstaviti s namjerom, da bi skinuli, ili u najmanju ruku umanjili odgovornost vodećih faktora, koji tešku krivicu snose. Oni su namjerno i sa smišljenim planom prouzrokovali kapitulaciju iz nečistih i nepatriotiskih pobuda i tim bacili narod Crne Gore u ponižavajuće ropstvo uprkos jasnih činjenica, da su i ondašnja narodna skupština, kao istinski predstavnik naroda i njegova vojska na frontovima učinili sve da do tog ne dođe i tim ostali na visini svog patriotskog i nacionalnog ponosa i slave crnogorske tradicije“...

No Tošković nije samo vatreni patriota, što je svojstvo jednog rasnog brđanina, no je još i vatreni političar. I kako je bio pripadnik klubaške stranke, koja je bila stalna opozicija kralja Nikole i svih vlada pravaške stranke, on ni ovu raspravu nije mogao da učini liberom od onog žučnog partijskog gledišta. Ovo se naročito odnosi na kralja Nikolu i dinastiju Petrovića,

čiji je on berskompromisni protivnik. Pa jedno s toga, a drugo što u toj njegovoj žučnoj kampanji protiv „ustavne vladavine kralja Nikole i njenog tragičnog svršetka od 1905–1918. godine“ (str. 5) nije pružio ni jedan verodostojan dokument, već je naprotiv i zvaničnim podacima pretpostavio svoje suprotno verovanje (Ovo se tiče izveštaja bečkog arhiva da nema dokumenata o tajnom pregovoru između cetinjskog dvora i Austrougarske) čini da ni njegov zaključak, da je glavni odgovornik za kapitulaciju kralj Nikola, nije ubedljiv. I stoga, onom što sam već ranije napisao o kralju Nikoli ne bih imao ništa dodati niti oduzeti.

O Petru Pešiću „bjelogorskom serdaru“, Tošković je rekao i ovo: „Koliko je Pešiću laskala serdarska titula, kad je intimno u naj-sudbonosnijim danima sarađivao sa kraljem Nikolom, toliko mu je opet zadovoljstvo bilo, da poslije rata na ruševinama Crne Gore i zbacivanju kralja Nikole s prestola od strane Velike narodne skupštine 26. novembra (13. po star. kal.) 1918. godine, izjavi i raskošno se razmeće, da je on taj, koji je učinio da se crnogorski barjak ne pojavi na Solunskom frontu pored srbijanskog i tim bajagi omogućio ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom... Tako je taj novi crnogorski serdar sam priznao, da je bio od svoje vlade i Vrhovne komande namešten kod kralja Nikole kao agent provokator, čega se ni jedan častan čovek ne bi primio, kad se radilo o jednoj bratskoj zemlji koja je pod svojim najtežim materijalnim okolnostima stupila u rat iz svojih tradicionalnih patriotskih pobuda i bratskih osjećaja u zaštitu napadnute Srbije (Vidi prva dva stava u odeljku *Pešićevo trojstvo u Crnoj Gori*). Tim je ludački otkrio sve zakulisane planove vladajućih krugova upernih ne samo protiv kralja Nikole i dinastije Petrovića, nego i protivu časti i životnog opstanka naroda Crne Gore.

Po shvatanju Petra Pešića i onih kojih je on bio eksponet, trebalo je Crnu Goru potpuno kompromitovati i odvojiti je od

saveznika, da se docnije kao porobljena i ponižena zemlja, kako su to oni mislili, mora, htjela ne htjela, ujediniti... Kompromitovati u narodu jednu dinastiju u korist druge, to se donekle moglo i razumjeti, naročito od onih koji su za dinastije živjeli i umirali, ali, kompromitovati jedan narod toliko ponosan na svoju prošlost i pun vitalnosti za budućnost, kako se to može reći u punom smislu za Crnogorce, pa sa njima stvarati jedinstvo bez težih posledica, to je bilo nemoguće i sa tim nijedan pametan i demokratski nastrojen državnik ne bi operisao...“

O serdaru Janku Vukotiću Tošković je napisao ovo: „Ja otvoreno tvrdim, da je on (serdar) bio taj koji je mogao i u zadnjem času učiniti da to (kapitulacija) ne dođe... Neosporna je činjenica da je Janko Vukotić bio najmarkantnija vojnička figura u Crnoj Gori, a tim i najpopularniji u vojsci, koju je popularnost stekao svojom ličnom hrabrošću i umešnošću u održavanju rada i discipline i postizanju ratnih uspjeha na svim položajima i frontovima kojima je komandovao. Ja sam se imao prilike u toku svih ratova... jer sam se stalno nalazio u jedinicama kojima je on komandovao – uvjeriti u njegovu ličnu i priznatu hrabrost koja je u više slučajeva, za vrijeme borbe, prelazila granice dozvoljenog jednom višem komandantu. No to mu je donosilo popularnost i poštovanje... Kroz njega se oličavala vojnička slava Crne Gore u toku poslednjih ratova.

To bi bila jedna strana ličnosti serdara Janka... ali kad uzmemo drugu stranu njegovog života i rada vidjećemo, da je bio do ropske poslušnosti disciplinovan i poslušan u odnosu na kralja Nikolu... Po mome uvjerenju, a na osnovu poznatih mi činjenica Janko Vukotić je bio žrtva te poslušnosti i interesa kralja Nikole i dinastije Petrovića...“

Dosledno tome svome uverenju Tošković dalje piše:

„Dakle, neosporna je činjenica da je Janko Vukotić i od 14. januara, prvo kao komandant zaštitničkih grupa, a potom kao šef

Vrhovnog štaba a nada sve kao najpopularnija i najuticajnija ličnost u vojsci za osam dana mogao povući sve trupe, pa i one iz najudaljenijih krajeva Crne Gore i otkupiti za srbijanskom vojskom.“

Ja nalazim da je taj sud nepravedan. Evo razloga: Serdar je ušao u prazan štab Vrhovne komande 16. januara u veče. Trebalo mu je vremena da se orijentiše, da se koliko koliko upozna sa opštom situacijom. A kao što smo i videli, on nije bio upoznat sa situacijom kod neprijatelja. To se najbolje vidi iz njegovog dopisa upućenog uredniku *Srpske Zore* u kome je rekao, da je sve do 19. januara on „bio siguran da nam protivnik neće i ne može presjeći otkupnicu za Skadar“. Istina, imalo bi mesta prigovoru da je ceo dan 17. januara upotrebio na pisanje naredbe za otkupanje i na razgovor sa kraljem. Iako se i to mora uzeti u obzir – ajd' da mu to pripisemo u propušteno vreme. Ali, taman i da je tu naredbu za povlačenje ka Podgorici i Skadru, izdao sutra dan, po prijemu dužnosti načelnika štaba, tj. 17. umjesto 18. januara, i tada bi trupe Sandžačke vojske mogle biti u najpovoljnijem slučaju na maršu od Bioča preko Podgorice ka Kastratskim Virovima, a trupe Tarskog i Hercegovačkog odreda jedva ako bi stigle do Podgorice, a toga dana neprijateljske trupe su već bile u Skadru.

A što se tiče Toškovićevo mišljenja da je serdar Janko još kao komandant zaštitničkih trupa mogao izdati naređenje za povlačenje ka Skadru, mimo Vrhovnog komandanta i načelnika štaba Vrhovne komande, o tome ne može biti ni govora.

– O Vrhovnom komandantu crnogorske vojske, kralju Nikoli, tj. o njegovoj odgovornosti za kapitulaciju daće reč istoričar iz povećane daljine i posle čiste atmosfere, a ja, kao oficir mogu reći samo ovo:

a) Njegova naredba, koju je izdao 20. januara, sa italijanskog tla, suviše je zakasnila. Neprijatelj je već toga dana sastavio gvozdeni obruč oko njegove usamljene Crne Gore. Da je

kojom srećom tu naredbu izdao deset ili makar i nedelju dana ranije, ja sam siguran da bi on maršovao na čelu svojih bataljona crnogorske vojske od Skadra ka obali Jadranskog mora.

b) Kralj Nikola je stvarno bio najsrećniji i najnesrećniji vladar iz slavne dinastije Petrovića. Kad je bio mlad sve mu je išlo za rukom. Dobijao je bojeve i ratove. Istina, tada je na konju letio na juriš sa bataljonima prvog borbenog reda (Vučji Do). On je prvi vladar Crne Gore koji je doživio da od međunarodnih sila bude priznat kao vladar slobodne i nezavisne Crne Gore (na Berlinskom kongresu). Doživio je i ostvarenje svoga ideala („Onamo ‘namo“): oslobođenje svoje braće petovekovnog ropstva i njihovo prisajedinjenje slobodnim srpskim kraljevinama, Srbiji i Crnoj Gori. – Moje je ubeđenje, da je na mesto kralja Nikole onog iz 1916. bio knjaz Nikola, onaj sa Vučjeg Dola, da crnogorska vojska ne bi položila oružje 1916. pa makar se na Cetinju nalazilo ne jedan Pešić no deset njih i makar bilo deset vlada kalibra one Lazara Mijuškovića. Njegova starost, izleda da je bila i njegova najveća slabost, a slabost ma koje vrste ona bila potrebuje čvrstog oslonca, čega on nije imao ni u svojoj vladini niti u načelniku štaba Vrhovne komande. Toga radi je i doživio kapitulaciju njegove vojske, a posle nekoliko godina i da završi svoj život u tuđini. I da mu za proteklih 40 godina Srpstvo ne upali ni svećicu u znak sećanja i zahvalnosti bar za ono što niko ne može osporiti da je bilo dobro...

Načelnik štaba Vrhovne komande pukovnik Petar Pešić

Onog dana kada je srpska vojska izašla iz zone opasnosti, da ne bude opkoljena, pukovnik Petar Pešić je svukao vojničku bluzu, pa obukao diplomatski frak. I dao se na novi posao: da ubedi kralja i vladu da samo putem kapitulacije (njegovim diplomatskim rečnikom rečeno: putem mira sa Austrougarskom) Crna Gora će „spasiti Srpstvu što se spasiti može“. Paradoksalno

je, ali je istina, da su od toga momenta, ciljevi i planovi austrougarskog generala Keveša i načelnika štaba crnogorske Vrhovne komande pukovnika Petra Pešića bili identični. Keveš je težio da manevrom svojim desnim krilom, duž obale Jadrana, obuhvati i zgrne sve tako da mu tom obuhvatu ni jedan Crnogorac ne izbegne. Svi planovi i sve naredbe koje je Pešić izdao išle su Kevešu na ruku. I to ne nesvesno, no tendenciozno.

Za sve vreme njegove službe u crnogorskoj Vrhovnoj komandi, tj. za vreme od dana kad je srpska vojska prekoračila zonu opasnosti pa do momenta kada je napustio Crnu Goru, Petar Pešić ni jednoga poteza, u cilju duhovne pripreme vojske, za tako sudbonosan korak – napuštanje rodne grude i putovanje u tuđinu nije povukao. Od brigada koje je držao u rezervi na prostoru Nikšić–Podgorica, ni jednu nije poslao tamo gde bi omele Kevešov plan (manevar za opkoljavanje duž morske obale), već ih je uputio baš tamo gde bi mu i Keveš preporučio, – na lovcenski front, pošto je greben Lovćena bio u rukama 47. neprijateljske divizije (Na tome frontu, posle zauzeća glavnih tačaka lovcenskog lanca, neprijatelj stvarno nije ispoljio energično nadiranje ka Cetinju i dalje ka Podgorici. Njegov je cilj bio da na tom pravcu priveže što više snaga crnogorske vojske, kako bi mu sigurniji bio opkoljavajući manevar duž morske obale ka Skadru).

A da je pukovnik Pešić namerno radio na tome da crnogorska vojske ne izbegne kapitulaciju on je to i priznao u napred navedenom članku u *Pravdi* od 25. 5. 1925. A to znači, da je pukovnik Petar Pešić izdao vojsku kojom je komandovao.

Vlada Lazara Mijuškovića, bila je samo slepo oruđe u rukama Petra Pešića. Osvestila se tek onda kada se našla u Parizu, ali to je bilo i suviše kasno. Stoga, sve njene izjave preko agencija niti imaju smisla, niti mogu popraviti sludbinsku grešku koju je vlada učinila sa svojim kapitulantskim stavom, dok je bila u zemlji.

Napomena

Tekst je preuzet iz knjige potpukovnika Jevta A. Ružića, pod naslovom Crna Gora u danima krize krajem 1915. i početkom 1916. godine i posle rata, objavljene u Minhenu 1961. godine kao dodatak ranijoj publikaciji Crna Gora u ratovima 1912–1918. i u poratnoj istoriji (Vindzor – Kanada 1955). Objavljujemo samo ratni dio povodom stogodišnjice Mojkovačke bitke i učešća Crne Gore u Prvom svjetskom ratu.

O Crnoj Gori i crnogorskoj vojsci „u danima krize“, krajem 1915. i početkom 1916. godine, usred žestoke Makenzenove ofanzive i Kevšovog i opkoljavanja crnogorske teritorije sa tri strane – iz Kotora preko Lovćena, iz Hercegovine i preko Sandžaka, sve do 21. januara, do nesrećne kapitulacije, istorijska nepatvorena istina o ovome periodu i događanjima u njemu je sporo izlazila na videlo. Iako su o tome vremenu objavljene brojne knjige, studije i članci u zbornicima radova i u periodici i danas o tome pitanju u istoriografiji postoje kontroverze, iskrivljivanje činjenica, maliciozna tumačenja itd.

O Crnoj Gori „u danima krize“ i uopšte o njenom učešću u Prvom svjetskom ratu pisali su istoričari, publicisti, književnici, novinari, učesnici događaja, savremenici i drugi. To pitanje se u dijelu našeg okruženja doživljavalo kao jeretičko a njegovo kritičko postavljanje kao traganje za istinom, smatrano je crnogorskim nacionalizmom, što danas djeluje komično.

A pitanje je koliko složeno toliko i jednostavno: Kako je i zašto došlo do vojnog i državnog sloma Crne Gore, koji su uzroci i kakve posljedice, ko su njegovi akteri i glavni krivci, ko sve snosi odgovornost?

Malo je ko ovo pitanje tako konkretno, svestrano, stručno, naučno objektivno, kritički i, nadasve, pošteno sagledao i

osvijetlio sa više aspekata i ukazao na njegove stvarne krivce kao što je to učinio potpukovnik Jevto Arsenijev Ružić, oficir Kraljevske crnogorske vojske, a kasnije jugoslovenske, vojni pisac i istoričar.

Istina o crnogorskom slomu u Prvom svjetskom ratu i nepravda koja je učinjena Crnoj Gori nakon toga rata mučila ga je čitavog života, pogotovo neistine i klevete na obraz crnogorske vojske i njenih oficira, protiv čega se on uporno i hrabro borio čitavoga života, pišući knjige i manje tekstove.

Čitalaca radi navešćemo osnovne bio-bibliografske podatke o ovoj izuzetnoj ličnosti.

Jevto Ružić je rođen 2. februara 1890. (po nekima 1888) u Previšu, u Drobunjaku. Sin je crnogorskog oficira Arsenija Ružića a unuk Jovana Kujundžića (Ružića), učesnika svih ratova i bitaka koje je vodila Crna Gora. Jevto je oficirsku školu učio na Cetinju od 1906. do 1912. godine. Nakon završetka škole unaprijeđen je u čin pješadijskog potporučnika. Učestvovao je u oba balkanska rata. Komandovao je Previškom četom u Drobnjačkom bataljonu.

U Prvom svjetskom ratu je bio u sastavu crnogorske Sandžačke vojske, pod komandom đenerala, serdara Janka Vukotića. Učestvovao je u svim njenim operacijama, bitkama i bojevima koje je vodila. Prvo je komandovao Izviđačkom četom, a u bici na Glasincu Bombaškom četom Prve sandžačke divizije. Poslije Glasinačke bitke poručnik Jevto Ružić je postavljen za šefa štaba prvo Vasojevičke, pa Pljevaljske i na kraju Drobnjačko-uskočke brigade. Na toj dužnosti bio je u Mojkovačkoj operaciji, s njom je ušao u Mojkovačku bitku.

Na Božić, 7. januara 1916. Drobnjački bataljon se nalazio iza same kote Preprana kao jedina divizijska rezerva. Toga dana, po naredbi komandanta Janka Vukotića komandir Drobnjačko-

uskočke brigade, kapetan Jovan Žižić uputio je hitno poručnika Jevta Ružića da od tri čete toga bataljona (Previške, Ivičke i Komarske) formira manji bataljon i povede ga u napad na Bojnu Njivu i da je zajedno sa Trećim regrutskim bataljonom pošto-poto mora zauzeti, jer je ona bila „taktički ključ položaja“. U borbi na život i smrt Drobunjaci su u drugom jurišu ovladali Bojnom Njivom, što je bilo presudno za dalji tok bitke. Toga dana ranjeni su Jevtov otac Arsenije i stric Nikola, kapetan i komandant Drobnjačkog bataljona koji je samoinicijativno pritekao u pomoć svojim četama.

Pošto je Nikola bio teško ranjen, naredbom komandanta crnogorske Sandžačke vojske serdara Janka Vukotića O. br. 5773. od 8. januara 1916. poručnik Jevto Ružić određen za komandanta Drobnjačkog bataljona. Na čelu toga bataljona ostao je do sloma odnosno nesrećne kapitulacije, prve u viševjekovnoj povjesnici crnogorskog ratovanja. Ubrzo je, kao i većina crnogorskih oficira, zajedno sa ocem Arsenijem, dopao austrijskog ropstva – interniran je u zarobljenički logor.

U Vojsci Kraljevine SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije služio je od 1919. do Aprilskog rata 1941. godine, u kome je kao potpukovnik komandovao 13. pješadijskim posadnim pukom na graničnom frontu u rejonu Subotice. Dajući otpor neprijatelju koji je napredovao, puk se povlačio savlađujući brojne prepreke. U rano jutro 13. aprila 1941. godine puk je opkolila njemačka tenkovska divizija. Poslije neravnopravne borbe puk je savladan i zarobljen. Potpukovnika Jevta Ružića Njemci su sa bojnog polja, samog, na tenku, sproveli u Sremsku Mitrovicu, a odatle je interniran u zarobljenički logor u Njemačkoj, u kome je čamio sve do 4. aprila 1945. godine kada su ga oslobodile britanske trupe. Nakon tri godine (1948) uspio je da, 13. marta, pređe u Englesku, đe je kao emigrant živio i radio kao fabrički radnik. Iz emigracije se u Jugoslaviju vratio 1977. godine. Umro je u

Beogradu 22. februara 1981. u 91. godini života. Živio je časno, i nije se bavio politikom.

U međuratnom periodu pisao je stručne članke iz pješadijske taktike i istorije crnogorskog ratovanja i objavljivao ih u relevantnim vojnim časopisima. Iz toga perioda značajan je za istorijsku nauku njegov tekst: „Drobnjački bataljom u mojškovačkom boju“ (Ratnik, za jun 1934).

U egzilu je napisao nekoliko knjiga koje su naučno vrijedne i vrlo korisne i za stručnjake i za laike, ali su, na žalost, zadugo bile malo dostupne i rijetko korišćene, iz više razloga. Prvo, što su objavljivane u inostranstvu i bile skoro nedostupne široj čitalačkoj publici i, drugo, zbog objektivnog i naglašeno kritičkog stava njihovog autora i njegovog poštenog pristupa crnogorskom vojnom i državnom slomu u Prvom svjetskom ratu, pogotovo zbog njegovog nepristrasnog ukazivanja na krivce, a možda i zbog njegovog pijeteta i ljubavi prema svojoj otadžbini. Jevto A. Ružić je za života objavio nekoliko manje publikacije (brošure): Crnogorski idealizam; Na istorijskoj raskrsnici; Razjašnjenje istine.

Posebno su za istorijsku nauku značajne njegove knjige: Crna Gora u ratovima 1912–1918. godine (Vindzor / Kanada 1955); Crna Gora u danima krize krajem 1915. i početkom 1916. godine i posle rata (Minhen 1961); Skadar i Bregalnica: drugi dodatak u knjizi Crna Gora u ratovima 1912–1918. i u poratnoj istoriji (1964); Iz istorije ratovanja Zete i Crne Gore (Bradford 1970); Na srpskoj nizbrdici (1971).

U američkom Glasniku iseljeničkog društva „Njegoš“ Jevto Ružić je 1960. godine objavio članak „Četrdeset pet godina od Mojškovačke bitke“, u kojoj Mojškovačku bitku upoređuje sa herojskim podvigom francuskog korpusa maršala Neja u povlačenju glavne snage Napoleonove vojske ka Smolensku, uz napomenu da je mojškovački podvig „čistiji i uzvišeniji“.

Jevto A. Ružić je pouzdani akter i svjedok događaja u kojima je učestvovao. A po objektivnom, nepristrasnom odnosu na događaje o kojima piše i o glavnim učesnicima u njima, kao i o ulozi crnogorske vojske i njenom doprinosu u Prvom svjetskom ratu, kao istoriograf može se mirne duše svrstati u onaj krug crnogorskih istoričara u kome su Risto J. Dragičević, Ljubo Poleksić, Stevan Popović, Branko Pavićević i drugi...

(Za štampu pripremio i priredio Marijan Mašo Miljić)